

**Kur'ân Meâllerine Bilimsel Kavramların Taşınması Sorunu
-Salih Parlak Örneği-**

The Problem of Transferring Scientific Concepts to Translations of the
Qur'an– The Example of Salih Parlak-

Büşra Akyüz

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
İslami İlimler Fakültesi
Ankara/Türkiye
busrakocakyuz@gmail.com

Ankara Yıldırım Beyazıt University
Faculty of Islamic Sciences
Ankara/Turkiye
ORCID: 0000-0002-7252-3930

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Types
Geliş Tarihi | Received
Kabul Tarihi | Accepted
Yayın Tarihi | Published
Yayın Sezonu | Pub Date Season
Sayı | Issue
Sayfa | Pages

Araştırma | Research Article
31 Temmuz | July 2023
29 Eylül | September 2023
31 Aralık | December 2023
Aralık | December
40
127-159

Atıf | Cite as

Büşra Akyüz, “Kur'ân Meâllerine Bilimsel Kavramların Taşınması Sorunu -Salih Parlak Örneği”. Usul İslam Araştırmaları Dergisi 40 (Aralık 2023), 127-159.
DOI: 10.56361/usul.1335515

İntihal | Plagiarism

Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir
This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

Yayıncı | Published by

İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi
İstanbul Sabahattin Zaim University

Telif Hakkı | Copyright

Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanır.

Author(s) publishing with the journal retain(s) the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Etik Beyan | Ethical Statement

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. | It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Büşra Akyüz).

Öz*

Kur'an ve bilim arasında nasıl bir ilişki olduğuna dair duyulan merak birçok araştırmacıyı bu alanda çalışma yapmaya yönlendirmiştir. Kur'an ile fennî bilimlerin ilişkilendirilmesi "İlmî tefsir" adıyla karşılık bulmaktadır. Çağdaş dönem tefsiri içerisinde ise "bilimselci yorum, bilimsel yaklaşım, bilimsel ekol vb." adlarını görmek mümkündür. İslâm'ın bilgiye ve akla önem vermesi Kur'an'ı yorumlama faaliyetleri içerisinde bilimsel yaklaşım metodunun geliştirilmesine katkı sağlamıştır. Bu yaklaşıma göre bilimsel veri ve argümanlar Kur'an ayetlerinin özellikle kevnî ayetlerin anlaşılmasında son derece önemli katkılar sağlamaktadır. Bilimsel yaklaşım modern dönemin insanlarına onların zihinsel donanımları ve argümanları ile Kur'an'ın yorumunun aktarılması imkânını tartışmaktadır. Dolayısıyla bu aktarımı yaparken bilimsel veri ve bulguları ayetlerin yorumunda kullanmaktadırlar. Bilimsel yaklaşım, savunacı veya eleştirenleriyle günümüzde yaşayan bir ekoldür. Konuyla ilgili özellikle bu alanda yazılan tefsirler üzerinde birçok araştırma bulunmaktadır. Öte yandan bilimsel yaklaşıma uygun yazılan tefsirler olduğu gibi mealler de mevcuttur. Ancak mealler özelinde ilgili yaklaşımın etkilerine dair hususi bir çalışma bulunmamaktadır. Araştırma bu alandaki boşluğun mevcudiyetine işaret etmektedir. Ayrıca söz konusu yaklaşımın meallerdeki yansımalarının neler olduğu ve ne gibi sonuçlar doğurduğu bu alanda eser vermiş olan Salih Parlak mealı üzerinden incelenmektedir. Meal etrafında şekillenen bu araştırma, bilimsel yaklaşımın Kur'an'ın dil dünyası ve muhtevasına uygunluğu, bilimsel kavramların Kur'an tercümesi içerisinde yer alması konusunu tartışmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, Meal, İlmî Tefsir, Bilimsel Tefsir, Salih Parlak.

---

* Tezden türetilmiştir/Derived from thesis.

The Problem of Transferring Scientific Concepts to Translations of the Qur'an– The Example of Salih Parlak-

Abstract

The curiosity about the Quran-science relationship has driven researchers to study it. This connection is termed "scientific exegesis" in relating the Quran to natural sciences. Contemporary Quranic interpretation also uses terms like "scientific commentary," "scientific approach," and "scientific school." Islam's emphasis on knowledge and reason has led to the development of a scientific approach in Quranic interpretation. According to this approach, scientific data and arguments significantly aid in understanding Quranic verses, especially those about the natural world. The scientific approach debates the possibility of conveying Quranic interpretation to modern individuals using their intellectual capacities and arguments. Consequently, proponents use scientific data in interpreting Quranic verses. The scientific approach, a contemporary school of thought, has both supporters and critics. Numerous studies focus on Quranic commentaries following this approach. However, the impact of this approach on Quranic translations remains unexplored. This research addresses this gap, examining Salih Parlak's translation. The study discusses how the scientific approach aligns with Quranic language and themes and how scientific concepts are incorporated into Quranic translations.

Key Words: Qur'an, Meaning, Science of Interpretation, Scientific Interpretation, Salih Parlak.

مشكلة نقل المفاهيم العلمية إلى ترجمة القرآن – نموذجاً صالح برك-

الملخص

الفضول حول العلاقة بين القرآن والعلم قد دفع العديد من الباحثين للتفكير والبحث في هذا الميدان. يُطلق على ارتباط القرآن بالعلوم الطبيعية عادةً اسم "التفسير العلمي". في تفسير القرآن المعاصر، يمكن أيضاً العثور على مصطلحات مثل "التعليق العلمي"، و"المنهج العلمي"، و"المدرسة العلمية"، وغيرها. إن التأكيد في الإسلام على العلم والعقل قد ساهم في تطوير منهج علمي داخل نشاط تفسير القرآن. ووفقاً لهذا المنهج، تلعب البيانات والحجج العلمية دوراً كبيراً في فهم آيات القرآن، وخاصة تلك التي تتعلق بالعالم الطبيعي. المنهج العلمي يشارك في مناقشة إمكانية نقل تفسير القرآن إلى الأفراد الحديثين باستخدام قدراتهم الفكرية وحججهم. وبالتالي، يستخدم أنصار هذا المنهج البيانات والاكتشافات العلمية في تفسير الآيات القرآنية. المنهج العلمي هو مدرسة حديثة لها أنصارها ونقادها. تمت إجراء العديد من الدراسات على التفسيرات القرآنية المكتوبة وفقاً لهذا المنهج. ومع ذلك، لا يزال تأثير هذا المنهج على ترجمات القرآن لم يتم استكشافه بشكل كافٍ. تهدف هذه البحث إلى معالجة هذه الفجوة، مع دراسة تأثير المنهج العلمي من خلال تحليل ترجمة صالح بارلاك. تناقش الدراسة كيف يتوافق المنهج العلمي مع اللغة والمواضيع القرآنية، وكيف يتم دمج المفاهيم العلمية في ترجمات القرآن.

الكلمات المفتاحية: القرآن، ترجمات القرآن، علم التفسير، المدرسة العلمية، صالح بارلاك

Giriş

İslam dünyasında popüler hale gelen bilimselci yaklaşım, Kur'an'ın her çağın ihtiyaçlarına cevap verme ve ilm-i i'caz niteliğine vurgu yapmaktadır. Kevnî ayetlerin bugünkü bilimsel çalışmaları önceden haber verdiği düşüncesi yaygındır. Kur'an'ın evrensel ve insan aklına hitap edici olması, doğal olayların bilimsel verilerle yorumlanabileceği düşüncesini desteklemektedir. Araştırmada Kur'an'ın dil dünyası ve kavram yapısı kendisinden tamamen farklı olan bilim, fen vb. ayrı alanların argüman ve savları ile yorumlanıp yorumlanamayacağı problemi esas alınmaktadır. Ancak bu meselenin klasik ve modern tefsirler dışında özellikle meâllere yansımaları nasıl olmuştur sorusunu çözüme kavuşturmayı hedeflemektedir.

İslâm ve bilim üzerine birçok çalışma yapılmıştır. Tefsir sahası özelinde de ilmî tefsir ve bilimselci yaklaşım, mahiyeti, tarihsel süreci ve örnekleri üzerinden incelemeye tabii tutulmuştur. Türkiye'de bu konuları menfî ve müspet yönleriyle araştıranlar arasında Süleyman Ateş¹, Celal Kırca², Ömer Çelik, Haluk Nurbaki, Ahmet Yüksel Özemre³, Mustafa Öztürk⁴, İbrahim Hilmi Karslı⁵ isimlerini zikretmek mümkündür. Genellikle ilmî tefsir ekolünün mahiyeti ve görüşleri hakkında bilgi veren bu çalışmalar, bazen de bu alandaki görüşlerin

---

¹ Süleyman Ateş, "Kur'an-ı Kerim'e Göre Evrim Teorisi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20 (1975), 127-146; Süleyman Ateş, "İdeal Anlamda Bir Meal ve Tefsir Yazabilmek İçin Metod ve Düşünce Tazeliği Şarttır", *Din Şûrası (Sempozyum)* 2 (1995), 382-401; Sa'deddin Raslan-Süleyman Ateş, "Kur'an'da İlmi İ'caz", *Diyanet İlmî Dergi* 9/94-95 (1970), 111-117.

² Celal Kırca, "Kur'an ve Modern İlimler", *Diyanet Aylık Dergi* 20/2 (1984), 37-50; Celal Kırca, "Kur'an ve Tabii Bilimler", *Kur'an Mesajı: İlmî Araştırmalar Dergisi* 2/16, 17, 18 (1999), 72-94; Celal Kırca, *Kur'an ve Fen bilimleri* (İstanbul: Marifet Yayınları, 1997); Celal Kırca, "Kur'an ve Modern Bilim", *ERUİFD* 2/15 (2012), 7-34.

³ Ahmed Yüksel Özemre, *Kur'an'ı Kerim ve Tabiat İlimleri (Tenkidi Bir Yaklaşım)* (İstanbul: Furkan Yayınları, 1999).

⁴ Mustafa Öztürk, "İslami Kökenciliğin Bir Tezahürü : Mealcilik", *İslamiyat* 1 (2007), 117138; Mustafa Öztürk, "Bilimselci Kur'an Yorumlarının Genel Kritisizmi", *Kur'an ve Pozitif Bilim*, (2020), 215-242; Mustafa Öztürk, "Muhammed Esed'in 'Meal-Tefsir'inde Bâtını Te'vil Olgusu", *İslâmî Araştırmalar (Dergi)* 16/1 (2003), 113-126; Mustafa Öztürk, "Modern Döneme Özgü Bir Kur'an Tasavvuru - Kur'ancılık ve Kur'an İslamî Söyleminin Tahlil ve Tenkidi-", *Marife: Bilimsel Birikim (Marife: Dini Araştırmalar Dergisi)* 10/3 (2010), 9-44; Yaşar Nuri Öztürk, *Kur'an-ı Anlamaya Doğru* (İstanbul: Yeni Boyut, 1990).

⁵ İbrahim Hilmi Karslı, "Tefsirin Sosyolojik Boyutu ve Sosyolojik Okunması", *İslâmî Araştırmalar (Dergi)* 18/2 (2005), 145-157; İbrahim Hilmi Karslı, *Kur'an Yorumlarında Kadın: Sosyo-Kültürel Çevrenin Kur'an Yorumlarındaki Yansımaları* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2003); İbrahim Hilmi Karslı, "Kur'an'ın Bilimsel Tefsiri Üzerine Bazı Mülâhazalar", *Diyanet İlmî Dergi* 46/3 (2010), 79-94.

değerlendirilmesi⁶, spesifik bir tefsir örneğinde bilimselci yaklaşımın incelenmesi⁷ veya dönemsel çalışmalar⁸ olarak karşımıza çıkabilmektedir.

Bu araştırmadaki bilimselci yaklaşımı ele alma tarzı esasen diğer çalışmalardan farklı olarak meâl örnekleri etrafında şekillenecektir. Kur'an'ın doğru bir tefsir ve meâl metodolojisi ile nasıl anlaşılması gerektiği gibi konulara değinildikten sonra, müspet bilimlerin tefsir sahasındaki önemi tartışılacaktır. Daha sonra, bilimsel kavramların meâllere aktarılmasının sorunu örnekler üzerinden ele alınacaktır. Konuyla ilgili tefsirler üzerinden birçok araştırma olmasına rağmen yalnızca meâller için böyle bir çalışmasının yapılmamış olması bu alandaki boşluğun mevcudiyetine işaret etmektedir.

1. Kur'an'ı Açıklamada Meal Metodu

Kur'an'ın anlaşılması noktasında hiç şüphesiz Hz. Peygamber önemli bir role sahiptir. Allah'ın insanlığa gönderdiği son elçisi Kur'an'ı tam ve eksiksiz tebliğ etmesinin⁹ yanı sıra onu söz ve fiilleriyle açıklayan¹⁰, uygulayan ve yorumlayan yegâne kişidir. Bu bakımdan denilebilir ki tefsir ilmi ilk olarak Hz. Peygamber'in kitapta anlaşılmayan yerleri şerh etmesiyle ve insanlara açıklamasıyla ortaya çıkmıştır.¹¹ Öte yandan Kur'an kapalı bıraktığı bazı yerleri daha sonra gelen ayetlerle açıklamak suretiyle kendisini tefsir eden bir kitap olarak da kabul edilmektedir.¹² Bunların yanı sıra Ashâb, Kur'an'ı anlamak noktasında önemli bir kaynak olarak kabul edilmektedir. Çünkü onlar ayetler hakkındaki bilgileri bizzat birinci kaynaktan almışlardır ve olaylara şahitlik

⁶ Hikmet Koçyigit, "Halûk Nurbaki'nin Kur'ân'a Bilimsel Yaklaşımının Değerlendirilmesi, Evaluation of Halûk Nurbaki's Scientific Approach to the Qur'an", *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/1 (2021), 554-587.

⁷ M. Suat Mertoğlu, "Kur'ân'ı Modern Bilimlerin Işığında Okumak: Tantâvî Cevherî Örneği", *Divan Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 16/30 (2011), 91-113.

⁸ Mehmet Ünal, "Sirât-ı Müstakîm ve Sebül'r-Reşâd Dergilerinde Yayımlanan Kur'ân ve Tefsirle İlgili Çalışmalar", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/2 (2007).

⁹ el-Mâide 5/67.

¹⁰ en-Nahl 16/44.

¹¹ Subhî Sâlih, *Mebâhis fi 'ulûmi'l-Kur'ân* (Dımaşk, 1377), 289.

¹² Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, ed. Âsım Cüneyd Köksal - Murat Kaya (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2021), 115.

etmişlerdir. Sahabeden sonra yetişen nesil olan, *tâbiün*, aynı fonksiyonu daha da geliştirerek devam ettirmiştir. Böylece tefsir ilminin sistematığı geliştirilmiştir.¹³

Müslüman kültürünün kurucu metni olan Kur'an-ı Kerîm insanlığa indirilmiş son ilâhî kitaptır. Dolayısıyla okunması ve anlaşılması gönderiliş amacına hizmet etmesi bakımından çok önemlidir. Onunla gelen mesajın anlaşılması için büyük çabalar sarf edilse de bazen dil engeli ile karşılaşılmıştır.¹⁴ Kaynak ve muhatap arasında dilsel ortaklığın olmadığı durumlarda başka vasıta yolları araştırılmıştır. Bu vasıtalarından biri bu bölümde incelenecek olan meâllerdir. Kur'an'ın Arap dilinde zirvede yer alması, içeriği, nazmı ve üslubu açısından bir başka dile çevrilmesinde hem çeviren hem de çeviriyi okuyan için sınırlıklar bulunmaktadır.¹⁵

Türkler özelinde incelendiğinde Kur'an'ı okumak, anlamak ve ezberlemek hususuna çok önem verildiği görülmektedir. Bununla birlikte kendi dillerine çevirmek konusuna çok yoğunlaşılmamıştır. Kur'an'ın Türkçe'ye tercümesinin tarihçesi hakkında farklılıklar mevcuttur. *Bu tarihi, bazı ilim insanları Türklerin İslâmiyet'i kabulü çerçevesinde onuncu yüzyıla, bir diğer grup ise Türkî dillere yapılan satır arası Kur'an tercümeleri temelinde on üçüncü yüzyıla dayandırmaktadır. Osmanlı döneminde yapılan tercüme ise Tanzimat dönemi ve sonrasında yoğunlaşmaktadır.*¹⁶ Ancak bilindiği kadarıyla Türkçe Kur'an-ı Kerîm tercümelerinin yazım süreci resmi olarak Cumhuriyet döneminin başlangıcına dayanmaktadır.¹⁷ Öte yandan erken devirlerden itibaren Kur'an-ı Kerîm'in çeşitli diller yanında Türkçe'ye de çevirileri yapılmakla birlikte bunlara meâl denilmesi Türkçe'ye özgü yeni bir durumdur.¹⁸

---

¹³ Bu konuda daha geniş bilgi için bk. Hidayet Aydar, "Türklerde Kur'an Çalışmaları", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Darulfunun İlahiyat* 1 (1999): 159-235.

¹⁴ Fatih Tiyek, *Kur'an'ı Anlamada Bağlamın Rolü ve Meâllerdeki Bağlamsal Sorunlar* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, 2014), 214.

¹⁵ Detaylı bilgi için bk. Ömer Başkan, "Çevirinin Temel Nitelikleri Bağlamında Kur'an Çevirisinde Yöntem Sorunu Üzerine", *Hittit Üniversitesi (Gazi Üniversitesi) Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/14 (Şubat 2008): 101-115.

¹⁶ Sema Üstün, "Cumhuriyetin İlanından Günümüze Kur'an Tercümeleri Üzerine", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 10/19-20 (2012), 457.

¹⁷ Düccane Cündioğlu, *Kur'an Çevirilerinin Dünyası*, (İstanbul: Kapı Yayınları, 2018), 1.

¹⁸ Mustafa Öztürk, "Meâl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2019).

TBMM tarafından sunulan önerge kabul edilince Diyanet İşleri Başkanlığı gözetiminde “Türkçe Kur'an” yazılmak istenmiştir. İlk teklif Mehmet Akif Ersoy'a gönderilse de birtakım olaylar yaşanıp o tercüme işinden vazgeçince görev Elmalılı Hamdi Yazır'a verilmiştir.¹⁹ Elmalılı Hamdi Yazır da “Türkçe Kur'an” yerine “meal” kavramını ilk kez kullandığı “Hak Dini Kur'an Dili” adlı eserini böylece kaleme almıştır.²⁰ Eserinin girişinde onun, Kur'an'ın i'câz yönlerinden bilhassa nazımın yapı ve özelliklerine dikkat çektiği görülmektedir. Buradan hareketle de hiçbir dile gerçek anlamda çevrilemeyeceği, dolayısıyla çevirinin Kur'an'ın yerine geçemeyeceği ve namazlarda okunamayacağı fikirlerini benimsemektedir. Yine bu bağlamda o, yaptığı mealin, tefsirinin bir özeti ve mefhum tarzda bir aktarımı olduğunu belirtmektedir.²¹ Neticede Kur'an literatürüne “meal” kavramını ekleyerek önemli bir çığır açmıştır. Hamdi Yazır'ın bu çalışması hem ilim camiasında hem halk nezdinde büyük beğeni ve takdir toplamıştır.

Kur'an'ın Arapça dilinden başka dillere çevrilmesinin zorluğu, ancak yaklaşık manaların kastedilebileceği ve çevirinin noksan olduğunu ifade etmek kaygısıyla Kur'an tercümeleri için “meal” kavramı böylece kullanılmaya başlanmıştır. İşte bu noktada tercüme ile meâl kavramları arasındaki farklılıkların ne olduğu sorusu gündeme gelmektedir.

Tercüme, sözü bir dilden başka bir dile çevirmeye verilen isimdir. Tercümede kelimenin hedef dilde tam karşılığını bulma gayesi vardır. Diller farklı özellikler taşırlar, çeviri esnasında amaç dil ile hedef dilin dünya görüşünün de özümsemiş olması gerekmektedir. Bu bağlamda Eroğlu'nun değindiği şu husus önemlidir: “Bir dili çevirmek, dil vakalarını, meydana getirdikleri veya istihsal edildikleri muhit içinde bilmek, değerlendirmek ve açıklamak mümkündür. Diller farklı hususiyetler taşımaktadırlar. Dillerin bünyevî sistemleri benzer değildir.”²² Özetle mütercim, her iki dilin dünyasına da hâkim olması beklenen kimsedir. İster istemez hedef dile yansıtılacak olan çeviri metninde muhteva, üslup ve anlam da

¹⁹ Aydar, “Türklerde Kur'an Çalışmaları”, 191-192.

²⁰ Mustafa Öztürk, *Meal Kültürümüz* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2014), 31-32.

²¹ İbrahim Hilmi Karlı, “Çeviri Kuramları Açısından M. Hamdi Yazır'ın Meâl Yöntemi”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/1 (2005), 233.

²² Ali Eroğlu, “Tercüme Problemleri ve Meâller”, *Kur'an Mealleri Sempozyumu I* (2007), 73-78.

eksilmeler ve kaymalar olacaktır. Bu sebeple çeviri, *zorunlu tahrifin ikiz kardeşi* olarak kabul edilmektedir.

Yukarıda bahsi geçtiği gibi dili, dilin çıktığı muhit içinde bilmek meselesi Kur'an'ın ilk muhatap kitlesi olan Arap toplumunun o şartlarda Arap dilini hangi üslup özellikleri, hangi duygu ve düşünceler içinde kullandıklarını bilmek ile mümkün olacaktır. Sembollerden oluşan din dili ve Arapça nazil olmuş ilâhî bir kitabı sağlıklı anlamak için bu hassasiyetin gözetilmesi, Kur'an'ı anlama faaliyeti için önemli kabul edilmektedir.

Çeviri iki şekilde yapılabilmektedir, birincisi harfî/lafzî tercüme, ikincisi manevî tercümedir, buna tefsirî tercüme de denilmektedir. Harfî tercüme de aslına benzeme kaygısı daha yüksektir ve harfî harfine bir çeviri söz konusudur. Allah'ın muciz kelâmı için kullanımı zor bir tercüme yöntemidir. Tefsirî tercüme de ise sözün tertip ve nazmında aslına bağlı kalmaksızın manevi bir çeviri yapılmaktadır ayrıca şerh ve izahlara yer verilebilmektedir. Ancak bu çeviri türünün de bütünüyle Kur'an'ın manasını ortaya koymadığı belirtilmektedir. Öte yandan yaklaşık mana verilebildiğinden Kur'an çevirisinde tefsirî tercüme metodu uygulanabilir görülmektedir.²³

Kur'an çevirilerinde kullanılan meşhur yöntem, harfî harfine tercüme değil, *tefsiri tercümenin karşılığı denilebilecek*,²⁴ meâl yöntemidir. Çünkü “evl” kökünden gelen bu kavram mana bakımından içinde “noksanlık” barındırmaktadır. Ancak bu noksanlık bir amaç değil kaçınılmaz bir sonu baştan bildirmektir. Yani metodolojik değil psikolojiktir, tercümedeki hata ve kusurlarla ilgili taşınan sorumluluğun büyüklüğünden kaynaklanmaktadır.²⁵ Neticede meal, Kur'an'ın harfî harfine değil, mana ve mefhum ile tercüme edilmesi anlamına gelmektedir.²⁶

Tercümesi dışında başka kaynaktan yararlanmadan safî olarak Kur'an mealinin asıl manasını vereceğini zannetmek de tasvip edilmemektedir. Kur'an'ın

---

²³ Muhsin Demirci, *Tefsir Tarihi* (İstanbul: IFAV, 2020), 36-37.

²⁴ Fatih Tiyek, “Kur'an Tercümeleri ile İlgili Teamüllere Eleştirel Bir Yaklaşım = A Critical Approach to the Conventions About the Translations of the Koran”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, The Journal of International Social Research* 9/45 (2016), 1036.

²⁵ Fatih Tiyek, *Kur'an'ı Anlamada Bağlamın Rolü ve Meâllerdeki Bağlamsal Sorunlar*, 201.

²⁶ Mustafa Öztürk, *Meal Kültürümüz* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2014), 34.

tercüme edilmesi konusunda yaşanan zorluğun ve yalnızca tercümesinden okunmakla anlaşılamayacağına bir diğer nedeni, Kur'an'ın masa başında oturularak yazılmış bir kitap olmaması veya tek seferde nâzil olmuş bir kitap olmamasıdır. Kur'an, peyderpey nâzil olmuştur, şifahi bir kitaptır ve sonradan yazıya geçirilmiştir. Sözlü kültüre sahip olan Arap toplumu için bu garipsenmeyen bir durumdur. Bu sürecin göz ardı edilmesi Kur'an'ın, hep yazılı bir metin hâlinde var olduğunu sanmaya sebep olacaktır. Kur'an'ın metinleşme sürecine hâkim olmayan okuyucu yalnızca meâl üzerinden bir okuma yaptığında, ayetler arasında çelişki bulmaya çalışmak, tematik bir bütünlük aramak, ibarelerin tekrarlarını gereksiz bulmak gibi çıkmazlara sürüklenebilecektir.²⁷ Bunun yanı sıra meâl okuyucusu, okuduğu mealin Kur'an'ın yerini tutmayacağını bilerek okumalıdır. Çünkü hiçbir tercüme aslının yerini tutamaz. Aynı şekilde meal Kur'an'ın lafız manasını vermekten ziyade lafızda ne söylemek istediğini yani mefhumu yansıtmaya çalışır.²⁸ Sonuç olarak, meal veya tercüme, her ikisi de kendi içinde sınırlılıklara sahiptir. Bu sebeple önemli olan mütercimın yazacağı eserin başında kullandığı yöntemi sarıh bir şekilde açıklaması ve okuyucusunu bilgilendirmesidir.

Hakkında ilmi tartışmaların devam ettiği meâl konusuyla ilgili arayış ve metotlar gittikçe çoğalmakta ve gelişmektedir. Doğru bir Kur'an tasavvuru ve doğru bir yöntemle yazılan mealin önemi ortadadır. Bu durumda konuya bütüncül yaklaşarak bir Kur'an mealinin yazılması söz konusu olduğunda, iki aşamadan geçmesi ve bu iki aşamanın ayrışmaması gerektiği ortadadır. İlk aşama olarak mütercim Kur'an'ın kendi iç mantığını ve anlam örgüsünü bütünlüklü olarak önce kendisi sindirmelidir. Daha sonra bu anlam üzerine hedef dile en uygun ifade ve lafızlar ile tüm çabasını sarf ederek aktarmalıdır. Zira okuyucu mütercimın ona sunduğu anlam kurgusunun sınırları içerisinde Kur'an'la ilişki kurmaktadır. İlmi şartların gerekliliklerine özen göstermemek veya bunların eksikliği doğru bir çevirinin yapılmaması sonucunu doğuracaktır.

2. Kur'an'ın Yorumlanmasında Müsbet Bilimlerin Rolü

İslâm dini ilk asırda hak ve batıl mücadelesi yaşamaktaydı. Bu tenzil döneminde sahabe Kur'an'ı kendi dilleri ile nazil olduğu için gayet tabii

²⁷ Öztürk, *Meal Kültürümüz*, 12-13.

²⁸ İbrahim H. Karşı, *Kur'an'ı Anlamaya Giriş* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2019), 88-89.

anlamaktaydı. Ancak fitri farklılıklar, aynı ölçüde becerilere ve yeteneklere sahip olmama gibi nitelikler göz önüne alındığında hepsinin Kur'an'dan aynı şeyi aynı ölçüde anlamadığı malumdur. Bundan dolayı ikinci asır itibariyle mezhepsel ve fikhî boyutlarıyla dinî ilimler kurumsallaşmaya başlamış, ilimlerin tedvin dönemine girilmiştir. Üçüncü ve dördüncü asırda ilimlerin sistematikleşmesiyle Müslümanlar dünyada “bilginin altın çağını” yaşamışlardır. Mekke'nin sınırlarını aşan İslâm toplumu yeni kültür ve medeniyetlerle etkileşime geçmiştir. Eski Yunan felsefesi, Hint tıbbı, İran edebiyatı vd. medeniyetlere ait bilgi ve birikim önce tercüme faaliyetleri ile nakledilmiş sonra bu alanlarda İslâm âlimleri tarafından eserler yazılmaya başlanmıştır. Ve bu dönemde özellikle Kur'an'ı anlamak ve yorumlamak faaliyeti etkin bir biçimde devam etmiştir, pek çok farklı tefsir ekolü doğmuştur. Bu felsefî ve edebî bilgileri kendi telakkileri içinde eriten İslâm düşünürleri yeni bir kozmoloji inşa etmişlerdir.²⁹ Bu durumun yaşanmasının nedeni yalnızca farklı medeniyetlerle karşılaşmak değildir. Aynı zamanda ilâhî kitabın sonraki nesiller için aynı kalıp ve ifade içinde farklı mesajlar barındırması, sadece kendi tarihiyle sınırlı kalmayıp evrensel olması özelliğinin bir sonucudur.

Felsefe ve mantık ile tanışan İslâm âlimleri naklî tefsirden aklî tefsire geçişte büyük rol oynamışlardır. Kelâm tartışmaları ve mezhep taassubu da akılcı tefsirin doğuşunu hızlandırmıştır. İlmî tefsir hareketi adını alan bu düşünce yapısı Abbasiler döneminde tercüme faaliyetlerinin etkisiyle daha da etkin hâle gelmiştir. Ebû Ca'fer el-Mansûr (754-775) ile Ebû Ca'fer Hârûn er-Reşid (786-809), diğer ilimlerle birlikte ilmî tefsirin yayılmasında önemli katkılar sunmuşlardır. Özellikle Abdullâh el-Me'mûn (813-833) döneminde yapılan çalışmalar, ilmî tefsirin daha fazla ön plana çıkmasını sağlamıştır. *Bizzat kendisi ilim ehlinde olan ve ilim adamlarını seven Halife Me'mun, eski Yunan kültür eserlerini Bağdat'a getirtmiş, tercümelerini yaptırmış ve Müslümanlardan bir grup da bu eserleri okumuş, dışarıdan gelen fikirlerin, dinî akidelerle uyuşup uyuşmadığını araştırmış, uyuşan ve uzlaştırılabileni almışlar; uyuşmayanları da red ve tenkit etmişlerdir.*³⁰ Böylece naklin yanında akıl daha ön planda gelmiştir.³¹

---

²⁹ Cemil Meriç, *Işık Doğudan Gelir: Ex Oriente lux* (İstanbul: İletişim, 2008), 96.

³⁰ Abdurrahman Ateş, “Geçmişten Günümüze Bilimsel Tefsir Okulu”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 2/1 (Şubat 2002), 118.

³¹ Muhammed Hüseyin ez-Zehabi, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirîn* (Kahire: Mektebe Vehbeh, 1381), 3/108.

İslâm dünyası için artık iki alan ortaya çıkmıştır. Bunlar “Dini İlimler” ve “Müspet Bilimler” şeklindedir. Kur'an ayetlerinin ilimler ile münasebetini ortaya koyan ve müspet bilimler ile yorumlama faaliyetine yön veren, sistematik hâle getiren en önemli şahsiyet ise Hüccetü'l-İslâm Gazzâli (ö. 505/1111) kabul edilmektedir.³²

Ona göre ilimlerin her biri Allah'ın fiillerinin ve sıfatlarının içine dâhildir. Kur'an ise Allah'ın zâtını, fiillerini ve sıfatlarını şerh eden bir kitap olmak yönüyle bu ilimleri de içinde barındırmaktadır. Bu ilmin bir sonu yoktur ancak Kur'an hepsini toplayarak bunlara işarette bulunmaktadır.³³ Kûfe tefsir ekolünün kurucusu Abdullâh b. Mes'ûd (ö. 32/652-53)'un da muvafık olduğu, Kur'an'ın *zâhir, bâtın, hadd ve matla* 'ı olmak üzere 4 farklı anlam taşıdığı, hadis-i şerifini³⁴ ve yine İbn Mes'ûd'dan “*Kim öncekilerin ve sonrakilerin ilmini öğrenmeyi murad ederse Kur'an'ı tedebbür etsin.*” sözünü delil getirmektedir.³⁵ Daha sonra Gazzâli ilimleri kısımlara ayırmaktadır. Bunlar şer'î ilimler ve şer'î olmayan ilimler şeklinde yapılan bir ayırmadır. Bir diğer kitabı olan *Mustaşfâ min 'ilmi'l-uşûl* 'de ise ilimleri “aklî-naklî-hem aklî hem naklî” olmak üzere üç kısma ayırdığı görülmektedir.³⁶ Onun Kur'ân ilimleri alanında yazdığı asıl eseri ise *Cevâhirü'l-Şur'ân* isimli eseridir. Burada da ilimleri iki kısma ayırmaktadır. Her iki kısımda beş olmak üzere toplam on ilim saymaktadır. Öz ilim ve kabuk ilim (الصدق والقشر)³⁷ olarak ayırdığı bu kısımda kabuk ilim, lügat, iğrab, nahiv, kıraat ve mahreçten oluşmaktadır.³⁸ Öz ilim ise, Kasasu'l-Kur'ân, Kelâm, Usûl-ü Fıkıh, Tevhid ve doğru yola ileten ilimler şeklinde sıralanmaktadır.³⁹ Bunlar dışında astronomi, nücüm, tıp, biyoloji, sihir ve tılsım vd. ilimlerin de Kur'ân'dan çıkarılabileceğini

³² Kırca, “Kur'ân ve Modern İlimler”, 40.

³³ Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muḥammed b. Muḥammed el-Gazzâlî, *İhyâ'u 'Ulûmi'd-Dîn* (Beirut: Dâru'l-Ma'rîfe, ts.), 342.

³⁴ Gazzâlî, *İhyâ'u 'Ulûmi'd-Dîn*, 341.

³⁵ Gazzâlî, *İhyâ'u 'Ulûmi'd-Dîn*, 342.

³⁶ Kırca, “Kur'ân ve Modern İlimler”, 42.

³⁷ Gazzâlî, *Cevâhirü'l-Şur'ân*, thk. Muḥammed Reşîd Rıdâ (Beirut: y.y., 1406/1986), 19.

³⁸ Gazzâlî, *Cevâhirü'l-Şur'ân*, 18.

³⁹ Gazzâlî, *Cevâhirü'l-Şur'ân*, 21.

söylemektedir.⁴⁰ Neticede ona göre bilinen bilinmeyen, ortaya çıkan veya henüz keşfedilmemiş her ilim Kur'ân'da bulunmaktadır.

Müspet bilimlerin Kur'an'ı anlamadaki rolü öncelikle Kur'ânî bilgi ile Kur'an'dan çıkarılan bilginin ayırımının yapılması diğer bir deyişle *Kur'an lafızlarına Allah tarafından yüklenen anlam ile insanların o lâfızlardan anladığı*⁴¹ ve çıkardığı anlamları birbirinden ayırt etmek gerekmektedir. İlk dönem ilmî tefsir hareketinin temel niteliği yorum faaliyetinde esas olarak Kur'an lafzının alınması, elde edilen bilginin ayetleri açıklamakta kullanılması şeklindeydi.⁴² Kur'an'a dayalı düşünce sisteminin gelişmesi sonucu dini terminoloji de ortaya çıkan "istinbat" ve "içtihad" gibi kavramlar ile Kur'an, farklı bilimlere kaynaklık etmiş ve içerisinden o bilimlere uygun olan ayetler böylece seçilip çıkarılmıştır.⁴³ Geçmiş dönemlerde yukarıda bahsedildiği gibi başta Gazzâlî sonra Fahrüddin Râzi (ö. 606/1210), onun ardından Ebu'l-Fadl el-Mürsî (ö.655/1257), Zemahşerî (ö. 538/1144) ve Mutezili âlimler vd. Kur'an'ı tefsir etme yöntemi olarak akli yöntem edinmek konusunda ilk mümessiller kabul edilmektedir.⁴⁴ Onlar Kur'an'ın yorumunda esas olarak lafızları almışlardır yeni bilgileri ise Kur'ânî kavramların açıklanmasında kullanılmışlardır.⁴⁵ Öyle ki Râzi gibi müfessirler, tıp ve astronomi ilminden çokça faydalanmış, kendi dönemlerinde kabul edilen astronomik gelişmeleri Dünya'nın küre mi yoksa düz mü olduğu meselesi,⁴⁶ yedi kat semanın varlığı ve keyfiyeti gibi bilimsel açıklamaları tefsirlerine taşımışlardır. Birçok felsefi görüşe de eleştirmek veya faydalanmak adına tefsirlerinde yer vermişlerdir.⁴⁷ Usûl eserlerindeki yansımaya Celâleddin es-Suyûtî'nin (ö. 911/1505), *el-İtkân* adlı eserinde "Kur'an'dan istinbat edilen ilimler" bölümünü örnek olarak vermek mümkündür.⁴⁸ Bu bölümde ayetlerden yola çıkarak birtakım mesleklere işaret etmektedir. Mesleklere işaret eden

---

⁴⁰ Gazzâlî, *Cevâhiru'l-Kur'an*, 25.

⁴¹ Kırca, "Kur'ân ve Tabii Bilimler", *Kur'an Mesajı: İlmî Araştırmalar Dergisi* 2/16, 17, 18 (1999), 194.

⁴² Kırca, "Kur'ân ve Tabii Bilimler", 197.

⁴³ Celal Kırca, *Kur'an ve Fen Bilimleri* (İstanbul: Marifet Yayınları, 1997), 62.

⁴⁴ Enver Arpa, "Tefsirde Çağdaş Akılcı Ekol", *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*- 2019, 8/1,901.

⁴⁵ Kırca, *Kur'an ve Fen Bilimleri*, 66.

⁴⁶ Razi, *Mefâtiḥü'l-gayb*, 21/168.

⁴⁷ Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirün*, 3/209.

⁴⁸ Suyûtî, *el-İtkân fî ulum'il Kur'an* (Beyrut: Daru İbn Hazm, 2008), 601.

ayetlerden bazıları şunlardır; “*ağaç yapraklarıyla edep yerlerini örtmeye başladılar*”⁴⁹ ayeti terziliğe; “*gözetimimiz altında gemiyi yap*”⁵⁰ ayeti marangozluğa; “*ev yapan örümcek gibidir*”⁵¹ ayeti dokumacılığa işaret etmektedir.⁵² İlmî tefsir hareketi bundan sonra bir müddet duraklamaya girmiştir. Kâtip Çelebî (ö.1068/1657) ve Erzurumlu İbrahim Hakkı (ö.1186/1772) gibi âlimler yer yer bu harekete can katmaya çalışsa da başarılı olunamamıştır.⁵³

Celal Kırca, İslam düşünce ve ilim tarihini ikiye ayırarak ilk çağ ve ikinci çağ isimlerini vermektedir.⁵⁴ Bu ayrımın temelinde İslâm âlimlerinin evrene bakışının değişmesi ve ayetlerin te'vilindeki farklılaşmalar yatmaktadır. İlk çağda kâinata bakış açısı teslimiyet üzere iken ikinci çağda aklî ve felsefî ilimlere yönelişle bu durum değişime uğramıştır. Bundan önce tabiata dair ayetler, şimşek, iklim olayları, Güneş ve Ay'ın hareketleri, yıldızlar vb. zahiren yorumlanırken artık yeni fikir yapısına uygun olarak tefsir edilmeye başlanmıştır. Kur'an'da yer alan tabiat ve yaratılış üzerine olan ayetler insanı bilmeye araştırmaya ve keşfetmeye teşvik etmektedir. Bu süreçte İslâm âlimleri tabiata dair olan ayetler üzerine tefekkür ederek birçok icat ve buluşu keşfetmişlerdir. Müfessirler ise Allah'ın yüceliğini ve kudretini açıklayabilmek için tabiat olayları, evren ve kâinat ile ilgili ayetlerin tefsirinde müspet bilimleri kullanmışlardır. Öte yandan Kur'an'ın geniş anlam yelpazesi, Allah'ın insana akıl vermesi ve ona içtihad ile yorum alanlarının tanınması, her dönem de müfessirlere ayetleri anlama ve açıklama esnasında bu yöntemi kullanmaya imkân tanımıştır.

Mutezili müfessirler akli çıkarımlarda ve felsefî açıklamalarda bulunarak Kur'an ayetlerini te'vil etmişlerdir.⁵⁵ Dirayet ağırlıklı tefsirlerin ortaya çıkmasından itibaren bu alandaki örnekler de kendini hissettirmeye başlamıştır. Dirâyet tefsirleri içinden metodu itibari ile sıyrılan ilmî tefsir ise yeni bir ekol

⁴⁹ el-A'raf 7/22.

⁵⁰ el-Hûd 11/37.

⁵¹ el-Ankebût 29/41.

⁵² Suyûtî, *el-İtkân*, 602.

⁵³ Muhsin Demirci, *Tefsir Tarihi*, 230.

⁵⁴ Kırca, “Kur'ân ve Modern İlimler”, 150.

⁵⁵ Ever Arpa, "Tefsir 'de Çağdaş Akılcı Ekol" MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi 8/1 (Şubat 2019), 901-902.

olarak karşımıza çıkmaktadır.⁵⁶ İlmî tefsir, Kur'an ibârelerindeki ilmi istilahları tefsir eden ve ilâhi kitaptan çeşitli ilim ve felsefî görüşleri istihraç eden bir tefsir nevidir. Güncelliğini bugüne kadar devam ettiren ancak ortaya çıkışı Abbasiler dönemine kadar dayanan bir yaklaşım tarzıdır. Gazzâli ile başlayan ve Râzî ile daha da ayrıntılı işlenen ilmî tefsire yönelik görüşler her zaman destek bulmamıştır. Bu ekolü savunanlar olduğu gibi eleştiri getirenler de olmuştur. Endülüs âlimlerinden fıkıh ilminde ön plana çıkmış olan Şâtîbî (ö.790/1388), ayetlerin yorumlanmasında bilimsel açıklamaların kullanılması hususuna karşı çıkmıştır. Zamanla zayıflayan bu akılcı eğilim Batı'da yaşanan din- bilim çatışması, Rönesans, Reform olayları ile gelişen pozitivist düşünce etkisi ile yakın geçmişte yeniden doğmuştur. Dolayısıyla ilmî tefsir ekolünün ortaya çıkışının altında yatan sosyolojik, dinî ve psikolojik nedenler geçmişe nazaran günümüzde farklı bir hâl almıştır.

Avrupa'nın üstünlüğüne karşı Müslümanlar tarafından bilimdeki atılımın ve teknolojideki ilerlemenin aslında Kur'an'da daha önceden haber verildiğine yönelik argümanlar üretilmeye başlandı. Bu tavrın yanı sıra bilimsel gelişmelerin Batı kaynaklı yaşanması, ortaya çıkan teknolojinin İslâm âleminde büyük bir direnç ile karşılanmasına sebebiyet vermiştir. İslâm düşünürlerinin Kur'an ile bilim arasında ilişki kurmak istemeleri bu direnci Kur'an bağlantısı ile aşmak gayesini arka planda barındırmaktaydı.⁵⁷ Özellikle İngiliz hâkimiyeti altına giren Mısır'da ve Hindistan'da Müslüman ilim adamları "ilmî tefsir" hareketinin yeniden canlanmasına sebep olacak eserler yazdılar. Onların üzerinde durduğu husus, Kur'an'ın bilimsel i'câzıydı. Bu fikre göre bilimin henüz ulaştığı birçok mesele Kur'an'da özellikle kâinat, evren ve yaratılışa ilişkin ayetlerde asırlar önce haber verilmiştir. Bu sebeple günümüzde bu ekol, bilim ile Kur'an ayetlerini ilişkilendirmeleri sebebiyle "bilimsel tefsir" adıyla da anılmaktadır. Bilimsel tefsirin ortak ve bütüncül bir tanımı olmamakla birlikte, "*Kur'an ayetlerini bilimsel veriler ışığında açıklamak onlardaki bilimsel gerçekleri ortaya çıkararak i'câz yönünü ortaya çıkarmaya çalışmaktır.*", "*Tabiat bilimlerine ait terimlerin, Kur'an ibarelerinde var olduğunu kabul eden, değişik bilim ve felsefî görüşleri*

---

⁵⁶ Fatih Tiyek, "Kur'an'ın Sabiteleri ve Tefsirin Yöntemi Çerçevesinde Bilimsel Tefsire Bakış", *Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi 3* (2016), 103.

⁵⁷ Abdurrahman Ateş, "Geçmişten Günümüze Bilimsel Tefsir Okulu", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi 2/1* (Şubat 2002), 121.

ondan çıkarmaya çalışan tefsir ekolüdür”⁵⁸ şeklinde tanımlanabilmektedir. Özetle bilimsel verilerle ayetlerin delâletleri arasındaki uyumu araştıran ve açıklamaya çalışan tefsir, şeklinde tanımlamak mümkündür.⁵⁹

İslâm âlemindeki uyanışın ardından Kur'an'ın ilmî nazariye ile yeniden incelenmesi ilk olarak *Keşfu'l-esrârî'n-nûr'aniyyeti'l-Kur'âniyye* adlı eseriyle Muhammed B. Ahmed el-İskenderânî (ö.1306/1888) ve *Tebâiu'l-istibdâd ve mesâriu'l-isti'bâd* adlı eseriyle Seyyid Abdurrahman el-Kevâkibî (ö.1302/1902) ile başlamıştır.⁶⁰ *Kevâkibî'ye göre Müslümanlar, bu ilimlere gereken önemi verselerdi dağınıklığa düşmezlerdi. Ona göre Müslümanların, benliklerine dönmeleri, medenî dünyayı kendi dinlerine celb etmeleri de bu faydalı ilimlere yönelmeyle sağlanabilir.*⁶¹ İslâm ülkelerinden eğitim almak üzere Avrupa ülkelerine giden düşünürler, oradaki teknolojik ve bilimsel gelişmelerden etkilenmişlerdir. Böylece birçok İslâm düşünürü inanç ve düşünce yapısını çağın gelişmeleri etrafında şekillendirmiştir. Cemâlüddîn el-Afgânî (1838-1897), Muhammed Abduh (1849-1905), Muhammed Ferid Vecdî (1878-1954), Mustafa el-Merâğî (1883-1952), Tantâvî b. Cevherî el-Mısırî (1862-1940) ve Reşid Rızâ (1865-1935) gibi isimler din anlayışlarını akıl üzerinden geliştirmişlerdir. Bu nedenle çağdaş ilmî tefsir hareketinin öncüsü kabul edilmektedirler.

İlmî tefsir ortaya çıktığı günden yeniden gündeme geldiği modern döneme kadar her alanda donuklaşan İslâm fikir dünyasını canlandırıp bu alanlarda yeniden konuşma, inceleme ve keşfetme imkânını hedeflemektedir. Bu ekol tefsir alanında nakilciliği derinden sarsmıştır.⁶² Bu yönüyle ilmî tesirin değişik örneklerini içeren birçok eser de ortaya çıkarılmıştır. Ancak her çağın insanı kevnî konular ile ilgili ayetleri çağlarının bilimsel verilerine uygun yorumladıklarından, çağlar arası anlayış farklılıkları ortaya çıkabilmektedir. Bu durum, bilimsel anlayış ile yazılan eserlerin önemli bir çıkamazdır.⁶³

⁵⁸ Karşlı, Kur'an'ın Bilimsel Tefsiri Üzerine Bazı Mülâhazalar, 81.

⁵⁹ Demirci, *Tefsir tarihi*, 227.

⁶⁰ Demirci, *Tefsir Tarihi*, 331.

⁶¹ Abdurrahman Ateş, “Geçmişten Günümüze Bilimsel Tefsir Okulu”, 124.

⁶² Arpa, *Tefsir 'de Çağdaş Akılcı Ekol*, 65.

⁶³ Ateş, *Geçmişten Günümüze Bilimsel Tefsir Ekolü*, 118.

Muhammed Abduh (1849-1905) ve Reşid Rızâ (1865-1935)'nin *el-Menâr Tefsiri* baştan sona bilimsel tefsir anlayışıyla yazılan Tantâvî b. Cevherî el-Mısri'nin 25 ciltlik hacimli *el-Cevâhir fi'Tefsir'ul Kur'an* adlı eseri bu örneklerdendir.⁶⁴ Eski tefsir yöntemlerinden farklı olarak rivayetlere başvurmamış, teknik konular dışında başka bir esere bakma ihtiyacı duymamışlardır.⁶⁵ Bilimsel tefsir hareketinin zirve noktasını Tantâvî b. Cevherî'nin yazmış olduğu tefsiri oluşturmaktadır. Daha tefsirinin giriş kısmında kitabının kâinatı incelemeye bir davet olduğunu, Avrupa'nın tıp, ziraat, matematik, mühendislik, astronomi vd. ilimlerdeki gelişmesine karşın bu eser ile daha güçlü kılınması için Müslümanları harekete geçirmeyi hedeflediğini söylemektedir. O'na göre Kur'an'da 150 kadar ayet fıkıh ile ilgiliyse 750 kadarı ilim ve fenne dair ayetlerdir. Dolayısıyla Müslüman, yaratılış hakikatleri, olağanüstü ilmi bulgular, tabiat kanunları gibi apaçık olan ayetlerin hakikatlerini keşfetmelidir, Kur'an üzerinden hayvanlar alemi, nebatat, yer ve gök incelenmelidir.⁶⁶

Yeni ilmî tefsir hareketinde esas alınan bazı temel görüşler mevcuttur. Aklın doğru çalışabilmesi için hurafe, gelenek ve akıl dışı düşüncelerden arınması gerektiğini savunmaktadırlar. Din, akıl ve bilim arasında ilişki kurmaktadırlar. İslâm toplumunu ileriye götürecek ve seviyesini yükseltecek bir duruma gelmesi için kültür ve eğitim sisteminde bir ıslahata ihtiyaç olduğunu düşünmektedirler.⁶⁷ Kur'an'ın “Akıl etmezler mi? Düşünmezler mi?” soruları onları harekete geçirmektedir. Dinin akıl ile çelişmeyeceğini aksine bilimsel gelişmelere ve teknolojiye açık olduğunu göstermeyi hedeflemiştirler. Kur'an'ın bilimsel verilerle çelişmeyeceğinden hareketle evren, tabiat, yaratılış vb. ile ilgili bilgi sunan ayetlerin tefsirinde veri olarak bilimsel argümanların kullanılmasının gerekliliğine işaret etmektedirler.⁶⁸ Bu gayret “ıslah ekolü”⁶⁹ veya “menâr ekolü” olarak da adlandırılmıştır. Ancak akla sınırsız bir alan tanımak, yeni bir takım ilmi

---

⁶⁴ Karşlı, Kur'an'ın Bilimsel Tefsiri Üzerine Bazı Mülâhazalar, 82.

⁶⁵ M. Suat Mertoğlu, “Tefsirü'l-Menâr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 17 Nisan 2022).

⁶⁶ Tantâvî b. Cevherî, *el-Cevâhir fi Tefsiri'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Kahire: Darul Maarif, 1341), 1/7.

⁶⁷ Arpa, Tefsir'de Çağdaş Akılcı Ekol, 79.

⁶⁸ Tiyek, Kur'an'ın Sabiteleri ve Tefsir Yöntemi Çerçevesinde Bilimsel Tefsire Bakış, 106.

⁶⁹ Arpa, Tefsirde Çağdaş Akılcı Ekol, 902.

meselelere tefsirlerinde yer verilmesi ve İslâm klasik kaynaklarına eleştiriler getirmeleri onların da eleştirilmesine sebep olmuştur.

Bilimsel tefsirde savunulan bir diğer argüman Kur'an'ın bütün ilimleri içerdiği, bilimsel gelişmeleri asırlar öncesinden haber verdiği, çeşitli icat ve buluşlara işaret ettiği iddiasıdır.⁷⁰ Bu iddialarına delil olarak “*Bu kitabı sana her konuda açıklama getiren bir rehber, bir hidayet ve rahmet kaynağı, Allah'a gönülden bağlananlar için bir müjde olarak indirdik.*”⁷¹, “*Biz kitapta hiçbir şeyi eksik bırakmadık.*”⁷², “*Yaş ve kuru ne varsa hepsi apaçık bir kitaptadır.*”⁷³ ayetlerini getirmektedirler. Kur'an mübîn yani açık, açıklayıcı bir kitap özelliği taşımaktadır. Ayetlerden de anlaşıldığı üzere Kur'an muhteva bakımından geniş bir kitaptır. Ancak ayetlerde asıl vurgulanmak istenen dil ve üslup bakımından açık, sade ve anlaşılır olmasıdır. Bilimsel yaklaşım sahipleri ise bu ayetlerden destek alarak Kur'an'ı bilimsel verilerin kaynağına dönüştürmek istemektedirler. Öte yandan bilimsel i'câz yönüne de dikkat çekmektedirler.

Kur'an'da akıl üzerine, tefekkür etmek üzerine yapılan yönlendirmeler genelde Allah'ın kudreti, yaratıcının yüceliği ve tevhide yöneliktir. Kâinat ve evrendeki düzen ve denge ile Allah'ın varlığı ve kudreti insan için bir delil olarak kabul edilmektedir. Dolayısıyla ufku açan ve derinlemesine düşünmeyi sağlayan bu bilgilerin tefsir açısından anlaşılmaya ve açıklanmaya yönelik kullanılması doğal karşılanmalıdır. Fakat anlama ve açıklama faaliyeti esnasında kullanılacak veri ve bilgiler, bilimsel gelişmeler ancak Kur'an'ın daha iyi anlaşılmasında birer araç olabilirler. Amaç hâline getirilmesi hâlinde Kur'an tasavvuru zarar görecektir ve Kur'an hidayet rehberi olmak özelliğinden çıkarak bilimsel bir ansiklopediye dönüşecektir. Ayrıca modern dönemdeki icatları ve kuramları, felsefi anlayışları Kur'an'ın muhtevasının genişliğinden yararlanarak ona yüklemeye çalışmak olmayan bir şeyi Kur'an'a izafe etmek olacaktır. İlâhi mesajlarla yüklü bir kitap bu yaklaşımla ele alındığında artık gerçek özelliğini yitirerek istenen anlamın yüklendiği ve o anlama göre yorumların getirilebildiği başka bir formata evrilecektir. Kur'an tasavvuru tamamıyla tahrifata uğrayacaktır.

⁷⁰ Tiyek, Kur'an Sabiteleri ve Tefsir Yöntemi Çerçevesinde Bilimsel Tefsire Bakış, 104.

⁷¹ en-Nahl 16/89.

⁷² el-En'âm 6/38.

⁷³ el-En'âm 6/59.

2.1. Örnekler

Günümüzde çağdaş ilmî tefsire yönelişin artmakta olduğu müşâhede edilmektedir. Teknolojik gelişmelerin hızla yayılması, bilimin sürekli yeni keşifler ve yeni icatlar üzerinde çalışması modern dönemde insanı Kur'an'ı da bu yönelişler üzerinden anlama ve okumaya teşvik etmektedir. Kur'an'ın bilimsel yaklaşım ile ele alınmasının arkasında yatan temel düşünce vahyin sahibi olan Allah'ın aynı zamanda kâinatında sahibi olduğu ve bu ikisinin birbiri ile çelişmeyeceği fikridir. Dolayısıyla Kur'an'da yer alan kevnî ayetler doğruluğu kanıtlanmış kesin bilimsel veri ve bulgular ile anlaşılabilir ve yorumlanabilir, görüşündedirler. Elmalılı Hamdi Yazır⁷⁴ ve Tantâvî'nin⁷⁵ kâinatın Allah'ın fiili bir ayeti olduğunu söylemesi bu düşünce yapısını yansıtmaktadır.

Kur'an'ın tabîî ilimlerle tefsir edilmesi yanında farklı dillere tercüme edilirken bu anlayışa uygun bir çevirinin yapılması da söz konudur. Diğer bir deyişle meâllerde bilimsel kavramlara rastlanabilmektedir. Bu durum kendi içerisinde problemleri barındırmaktadır. Ayetlerin taşımadığı manaların isnad edilmesi bu sorunlardan birisidir. Kur'an'ın anlam yelpazesinin geniş olması, i'câz ve müteşâbih özellikte ayetlerin varlığı farklı şekillerde yorumlanmasına etki etmektedir. Dolayısıyla tercüme de bu minvalde değişebilmektedir. Bilimselci yaklaşımda aşırıya gitmek Kur'an'ı hidayet kitabı olmaktan çıkararak astronomi, matematik, antropoloji vb. ilimlerin bir araya getirildiği bilim kitabı veya ansiklopediye dönüştürmektedir. Bu sorunun temelinde Kur'an'ın nasıl bir kitap olduğunu doğru bir şekilde anlayamamış olmak yatmaktadır. Yanlış bir Kur'an tasavvuru, kendisinde olmadığı hâlde farklı manalar ve anlamlar yüklemeye götürecektir.

Modern çağda, Kur'an'ın hızlı ve anlaşılır bir şekilde okunması için sıklıkla başvuru olan meâller, bilimsel yaklaşıma uygun bir şekilde tercüme edildiğinde, ayetlerin anlam bütünlüğü kaybedilebilmektedir. Yaşanan bu problem üzerinden örnekler sunulacak ve ayetlerin bilimsel yaklaşıma uygun bir şekilde ilmi kavramlar ve argümanlarla çevrilmesi sonucunda ortaya çıkan anlam karmaşası da gösterilmeye çalışılacaktır. Örneğin meâllerde DNA, fotosentez, kozmogoni,

---

⁷⁴ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1/571; ayrıca bk. Recep Yalçın, *Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın "Hak Dini Kur'an Dili" Tefsirindeki Bazı Kevni Ayetlerin Yorumları* (Tokat: Tokat Gaziosmapaşa Üniversitesi, 2019), 24.

⁷⁵ M. Suat Mertoğlu, "Kur'an'ı Modern Bilimlerin Işığında Okumak: Tantâvî Cevherî Örneği", 12.

nebülöz, enerji, atom, uzay gemisi gibi kavramlar yer alabilmektedir. Bilimsel yaklaşım örneklerinde esas üzerinde durulacak eser Salih Parlak “Bilgi Toplumuna Doğru Kur'an-ı Kerim” adlı eserdir. Bilimselci yaklaşım anlayışına sahip olduğu düşünülen ve belli başlı ayetlere değinmiş olan müstakil eserlerden de örnek kısmında yeri geldikçe alıntılar yapılacaktır.

Bilimsel aşırıci yaklaşımın meâl örneklerini incelemek üzere Salih Parlak meâli tercih edilmiştir. Çünkü hem meal yazım kurallarının önemini hem de bilimselci yaklaşım ile Kur'an'ı tamamıyla bir bilim kitabı, ansiklopedi gibi görmenin Kur'an tasavvurundaki tahrifatı görmek açısından açık bir örnek teşkil etmektedir. Yazar, dinin temel kavramlarını yeniden yorumlamak suretiyle eserinde birçok farklı ve güncel bilimsel kavramları kullanmaktadır. Örneğin, (جعل) kelimesi her geçtiği ayette “programlama”⁷⁶ kavramı ile (مصدقاً) “güncelleştirmek”⁷⁷ kavramı ile tercüme edilmektedir. Yeryüzü ve gök katları ile ilgili ayetlerde bazı kavramların karşılıklarını, galaksi, arz, atom, âfâk, galaktik gök katları, atomik dünyayı sembolize eden birtakım kelimeler ile verilmektedir.

İlk örneğimiz Hz. Âdem'in yaratılması ile ilgili ayettir. “*Hani senin Rabbin meleklere, yeryüzünde bir halife programlayacağını duyurmuştu da meleklar: “Orada, ilâhi düzeni kundaklayan ve kan akıtan bilinçli bir varlık mı programlayacaksın. Oysa biz meleklar senin hamdine göre tesbih ediyor; seni kutsuyoruz, derken O: “Hiç kuşkunuz olmasın; Ben bilmediklerinizin bilgisine en üst düzeyde sahibim. dedi.”⁷⁸ Ayetin tercümesi esnasında dikkat çeken ilk şey (جعل) kavramına “kılmak, yaratmak” anlamı dışında bir anlam verilmiş olmasıdır. Eserin iddiası gereği çağın diline uygun bir üslup tercih edilmiştir. Dolayısıyla günümüzde bilgisayar ve teknoloji dilinde daha yaygın olan “programlama” kavramı kullanılmıştır. Bu şekildeki tercümenin nedeni insanın Hz. Âdem'den bu yana bedenlenmesi aynı kalması ancak zekâ olarak sürekli gelişimi gösterilmektedir. *Yaratılan varlığı, bir üst beyin programlar ve varlık, belirlenen hedefe doğru gider. İnsan kaba taş devrinden itibaren, 21. yy. elektronik uzay çağına gelinceye kadar, cennette veya cennetle dünya arası sanal, gayb alanında programlanmıştır.*⁷⁹ Oysa bu kavram Kur'an diline uygun olmadığı gibi*

⁷⁶ Salih Parlak, *Bilgi Toplumuna Doğru Kur'an-ı Kerim* (İstanbul: 2001 Yayınları, 2008), 18, 48.

⁷⁷ Parlak, *Bilgi Toplumuna Doğru Kur'an Meâli*, 22, 34.

⁷⁸ Parlak, *Bilgi Toplumuna Doğru Kur'an-ı Kerim*, 18.

⁷⁹ Parlak, *Bilgi Toplumuna Doğru Kur'an-ı Kerim*, 19.

programlamak Arapça'da (برمج) kavramına denk gelmektedir. (جعل) kavramının manası ise bu tercüme tam anlamıyla karşılamamaktadır. Arapça'da ilgili kavram beş farklı anlama gelmektedir. Bunların içerisinde “kılmak, yaratmak, her türlü işi yapmak, bir halden bir hâle deveren ettirmek, vuku bulmak” manaları sıralanabilmektedir.⁸⁰ Hamdi Yazır kavram hakkında “جعل (ca'l) ” bir mef'ûle müte'addî olursa halk demek olur. Burada da “ca'l”, “halk” dan e'âm ve daha mutlaktır. Ve ikisini de muhtemil bulunuyor.⁸¹ Bu durumda ayette Allah (إني جاعلٌ في (الأرضِ خليفةً)) demekle aslında “Ben mutlaka yeryüzünde bir halife yapacağım, yaratacağım; bir halife tâyin edeceğim” buyurmaktadır.

Buna ek olarak Parlak tarafından surenin devamında el-Bakara, 2/36. ayette (وَلَكُمْ فِي الْأَرْضِ مُسْتَقَرٌّ وَمَتَاعٌ إِلَىٰ حِينٍ) geçen kısmı “yeryüzünde belirli bir süreye kadar; sperma yatağınız ve günübürlük geçim kaynağınız var.”⁸² şeklinde tercüme edilmiştir. Oysa ayette kastedilen mana “ve size yerde bir zamana kadar bir karar ve bir nasip alma var.”⁸³ şeklindedir. Klasik tefsirlerde (مُسْتَقَرٌّ) kavramı karar kılma yeri, yeryüzünde belli bir zamana kadar kalmak ve ölene dek burayı bir yurt edinmek şeklinde anlaşılmıştır.⁸⁴ Bundan dolayı Süleyman Ateş bu ayeti “Sizin yeryüzünde kalıp bir süre yaşamanız lâzımdır.”⁸⁵ şeklinde tercüme etmektedir.

Neticede ilgili ayette Parlak'ın savunduğu gibi insanın zekâsının gelişimi kastedilerek programlama yapılması söz konusu değildir. Aynı şekilde “karar kılma yeri” olarak anne rahmi, sperma yatağı vb. kastedilmemektedir. Yeryüzünde yaşam sürme ve faydalanmanın ilgili kavrama daha yerinde bir mana verdiği açıktır. Meal yönteminde Kur'an'ın bütünlüğünü koruma ilkesi göz önünde tutulmalıdır. Öte yandan ayetlerin öncesine sonrasına ve anlam dizimine, mantık ve sıhatten kopmamak için çokça dikkat edilmelidir. “جعل” kavramına

⁸⁰ Râğib, *el-Mufredât*, 167.

⁸¹ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 412.

⁸² el-Bakara 2/36; Parlak, *Bilgi Toplumuna Doğru Kur'an-ı Kerim*, 18.

⁸³ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 412.

⁸⁴ Neseî, *Medâriku't-Tenzil ve hakâiku't-te'vil*, thk. Yûsuf 'Alî Budeyvî (Beirut: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1419/1998), 37; Beydâvî, *Envâru't-tenzil ve esrâru't-te'vil*, thk. Muhammed 'Abdurrahman el-Mar'aşlı (Beirut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 1418), 59; Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb* (Beirut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 1420), 18; Zemahşeri, *el-Keşşâf 'an hakâiku'ğavâmiği't-tenzil* (Beirut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1407), 72.

⁸⁵ Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, (Yeni Ufuklar Neşriyat, 1988), 120.

burada programlanma manası verilse dâhi bu anlam Kur'an'ın diğer ayetlerinde geçerli olmayacaktır. Daha önce de araştırmada belirtildiği gibi vahiy sürecinin ilk muhatap toplumu, Arap toplumdur. O halde Kur'an'ın kelime, lafız ve kâidelerinin, muhatap olan bu topluma ait olması doğal bir sonuçtur. Herhangi bir dile tercüme esnasında yine bu toplumun kavramları anlayış ve kullanım biçimi önem arz etmektedir.

Bir diğer örnek, “*Hani Rabbin meleklere: "Kuşkusuz Ben DNA çamurdan, et-kemik insan var edeceğim. Onu insan biçiminde düzenleyip kendi boyutsuz enerji ruhumdan içine üflediğimde derhal; ona secde ediniz."* dedi. Tüm melekler topyekûn secde etti; sadece İblis etmedi. O kendi kendine yeterliliğini ilan edip secdeyi tanımayanlardan oldu. Allah- İblis: “Ey İblis! Benim kendi ellerim altında varetmiş varlığa secde etmeni ne engelledi? Acaba kendi kendine yeterliliğe mi çalışıyorsun? Yoksa o üstün ırktan mısın? -Ben ondan daha hayırlıyım; beni ateşten var ederken onunkini bayağı DNA çamurundan öyle varettil. -Oradan çık; zira sen kozmetik ateşle taşlanacaksın.”⁸⁶

Yapılan tercümeğe göre (طين) DNA çamuru anlamını almaktadır. Ayette geçen (وَنَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي) “*ruhumdan da üflediğim vakit*” kısmına ise *boyutsuz enerji* terkiibini dâhil etmektedir. Öte yandan “*Sen artık kovuldun*” anlamına gelmekte olan (زَجِيمًا) kavramı için *kozmetik ateşle taşlanacaksınız* manası uygun görülmüştür. Tüm bu çeviriler aşırı bilimselci yaklaşım ile ayetlerin tercüme edildiğinde ortaya çıkan tahrifatı apaçık bir şekilde ortaya çıkarmaktadır. Haşr, 59/24 ayetinde Allah'ın isimlerinden olan “el-Hâlik” *yaratan*⁸⁷ ismine “*genetik DNA'yı vareden*”⁸⁸ tercümesi yapılmaktadır. Böylece Allah'ın esmâsını sınırlı bir anlam ve kısıtlı bir algı içerisine hapsedmektedir. Oysa yaratmak sıfatı Allah için söz konusu olduğunda geniş bir anlam taşımaktadır yalnızca genetik DNA'yı içinde barındırmamaktadır.

Haluk Nurbâki, *DNA molekülü eksi azot ve karbonla fosfor hidrojen ve oksijenden kuruludur. Tüm canlıların karakteri bu DNA şeritlerine verilen*

⁸⁶ es-Sâd 38/71-77; Parlak, *Bilgi Toplumuna Doğru Kur'an-ı Kerim*, 901.

⁸⁷ Bekir Topaloğlu, “Hâlik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997).

⁸⁸ Parlak, *Bilgi Toplumuna Doğru Kur'an-ı Kerim*, 1097.

*matematiksel bir programdan ibarettir, demektir.*⁸⁹ Nurbâki Allah'ın insanı yaratması hakkındaki ayetlerde bahsedilen süreçlerin temelini ise “ol” emri olarak görmektedir ve bu emre “*levh-i mahfuzun bir matematik şifresi*” demektir.⁹⁰ Her şekilde DNA kavramı bilimsel bir norm olarak Kur’ân meâli içinde yer aldığına bu durum Kur’ân dil ve üslup özelliklerine uygun kabul edilmemektedir. Çünkü Kur’ân dili ile bilim dili aynı yöntemleri kullanmamaktadır.

İnsanın yaratılışına dair olan bu iki örnekten sonra bilimselci yaklaşımın üzerinde durduğu bir diğer konu evren ve kâinatın oluşumu ile ilgili ayetlerdir. Kur'an'daki kevnî ayetler dünyanın ve gökyüzü ile yeryüzünün oluşumu hakkında bilgi verir, ancak detaylı bir anlatım yoktur. Ayetler, Allah'ın güç, kuvvet ve kudretinin delili olarak sunulmaktadır. Kevnî ayetler, Kur'an'ın bütünlüğü içinde değerlendirilmelidir. Bilimselci yaklaşım ise ayetleri evrenin fiziksel yasalarıyla ilişkilendirerek açıklamaktadır. Böylece ilâhi kitabın temel amacına uygunluğu göz ardı edilmektedir.

Bundan sonra dünya, güneş sistemi ve uzay hakkındaki bilimsel yaklaşım ile tercüme edilmiş meâller incelenecektir.

“İyi bilirsiniz ki Rabbiniz, gökleri ve yeri altı jeolojik günde vareden Allah'tan başkası değil. Sonra da Arş'ın üzerinde denetim merkezi kurmuş. Geceye gündüzü O ağartır/döğlendirir, onu dört gözle arar durur. Güneş-Ay, uzak sabit yıldız kümeleri hepsini kader planı gereği insanca yararlanılacak duruma O getirmiş olacak!”⁹¹

“Küfür içindekiler bakıp algılar mı ki gök katları ve atom dünyası bir bütün iken o bütünü biz, anında ayırıştırıp canlı her şeyi su türünden programladık. Hala iman etmezler mi?”⁹²

---

⁸⁹ Hâluk Nurbaki, *Kur'ân-ı Kerim'den Ayetler ve İlmî Gerçekler* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2013), 178.

⁹⁰ Hâluk Nurbaki, *Kur'ân-ı Kerim'den Ayetler ve İlmî Gerçekler*, 178.

⁹¹ el-A'râf 7/54; el-Kâf 50/38; el-Hadîd 57/4.

⁹² el-Enbiyâ 21/30.

“Şöyle ki O, önce yürütme planını gökten yere doğru biçimlendirir; sonra da ölçüsü; matematik sayı sisteminize göre, bin ışık yıllık bir sürede, O'na döner.”⁹³

“Bu sürede, gaz durumundaki göklere yöneldi.”⁹⁴

“Biz dünya seması atmosferi, lambalarla süsledik; özellikle dünyayı her türlü kozmetik ışıktan korumak uğruna.”⁹⁵

Yukarıda meali verilen ayetlerin bilimsel yaklaşıma uygun tercümelerinde çeşitli yönler temas edilmiştir. Altı çizili kelimeler arasında en çok dikkat çeken “altı jeolojik zaman” kavramıdır. “Gün” kavramı kullanılmasına rağmen bilimselci yaklaşımda “jeolojik zaman” olarak algılanmasının nedeni kâinatın yaratılışı ile ilgili ortaya çıkan çeşitli teorilerdir. Bu teorilere göre güneş sisteminin ve dünyanın yaratılışı milyar yıllık bir süre içerisinde aşama aşama gerçekleşmiştir.⁹⁶ Bu sebeple “gün”den maksadın yeryüzünün geçirdiği merhalelere, devirlere işaret ettiği savunulmaktadır.⁹⁷ Geçirilen merhaleler ile yeryüzü oluşmuş ve yaşama elverişli hâle gelmiştir.⁹⁸ Bu jeolojik zamanlar ise bilimsel kaynaklarda çeşitli zamanlara bölünmekte ve farklı adlarla isimlendirilmektedir.

Tercümelerde normalde “يوم/yevm” kelimesinin Türkçe karşılığı “gün” olarak verilmektedir. “Şüphesiz ki Rabbiniz, gökleri ve yeri altı günde yaratan”⁹⁹, “Rabbimiz o Allah'ın ki gökleri ve yeri yedi günde yarattı”¹⁰⁰ buna uygun olarak tercüme edilmiş ayet örnekleridir. Müfessirler ayette geçen kavramın “altı gün”¹⁰¹ olabileceği görüşüne sahip olmakla birlikte farklı şekillerde yorumlanabileceğini de kaydetmişlerdir.¹⁰² Bu yorumlara göre “altı zaman dilimi” ve “altı

⁹³ es-Secde 32/5-6.

⁹⁴ el-Fussilet 41/11.

⁹⁵ el-Fussilet 41/12.

⁹⁶ Kırca, Kur'an ve Fen Bilimleri, 137.

⁹⁷ Ebu's-Su'ûd, *İrşâdu'l-âkli's-selîm ilâ mezâyâ'l-kitâbi'l-kerîm* (Beirut: y.y., ts.) 3/232.

⁹⁸ Seyyid Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, (Beirut, 1392), 114.

⁹⁹ Karaman, vd. *Kur'an Yolu*, 1/535; el-A'râf 7/54.

¹⁰⁰ Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, 2/996. el-A'râf 7/54.

¹⁰¹ Neseî, *Medâriku't-tenzil*, 1/442.

¹⁰² “uzun seneler veya bir yıldaki gün sayısı kadar” Beydâvî, *Envâru't-tenzil*, 1/342.

aşama/merhale” fikirlerinin sunulduğu görülmektedir. Zemahşerî, altı gün ibaresini altı dönem olarak anlamaktadır. Çünkü bu yaratılış sırasında henüz gündüz ve gece olmadığından gün ifadesinden bahsedilemeyeceğini, altı gün ifadesini ahirete göre altı gün olarak anlayanların olduğunu söylemiştir. Bunun sebebi dünyadaki bir günün bir âna¹⁰³ veya 1000 yıllık bir zamana¹⁰⁴ tekâbül edebileceği ifadelerinin ilâhî kitapta mevcut olmasıdır.

Elmalılı mealine bakıldığında, “*Gerçekten Rabbiniz o Allah'tır ki gökleri ve yeri altı gün içinde yarattı, sonra Arş üzerine istivâ buyurdu. Geceyi gündüze bürür, o onu kıskırtarak takip eder, Güneş ve Ay ve bütün yıldızlar emrine musahhar kılar. Bak halk O'nun, hüküm O'nun. Evet o Rabbü'l-âlemîn olan Allah ne yüce!*”¹⁰⁵ şeklinde tercüme ettiği görülmektedir. O'na göre, Kur'â'nın birçok yerlerinde olduğu gibi “yevm”in vakit mânasına geldiği de lisânen mâlum bulunduğundan, burada da altı gün, altı vakit mânasıyla tefsir edilmek lâzım geleceği birçok müfessirîn tarafından ihtar edilmiştir. Bunun miktarı ise mâlum olan güne müsâvî veya ondan kısa veya uzun olması mümkündür. Dolayısıyla Kur'an ve çağdaş bilimsel açıklamalar arasında köprü kurmak amacı ile bilimsel ispatı tam olarak sağlanamamış ve kesinliğe kavuşmamış teoriler¹⁰⁶ Kur'an'ın anlam bütünlüğünü korumak adına tercümeğe yansıtılmamalıdır. Arapçadan Türkçeye yapılmakta olan Kur'an tercümelerinde kavram karmaşası yaşamamak ve doğru bir anlam verebilmek için kelimeler ilk dönemde anlaşıldığı gibi tercüme edilirse Kur'an'ın anlam bütünlüğü korunacaktır.

Bilimselci yaklaşım meal örneklerinde esas aldığımız Parlak'ın kevnî ayetler söz konusu olduğunda bilimsel yaklaşıma uygun tercüme ettiği bir diğer ayet şu şekildedir. “*Gök katları ve atom dünyası bir bütün iken o bütünü biz, anında ayırıştırıp canlı her şeyi su türünden programladık*”¹⁰⁷ ayetinin büyük patlama ile ilgili olduğunu savunmaktadır.¹⁰⁸ Ayette geçen “كَانَتْ رُفُفًا” kavramı göklerin ve yerin birleşik durumunu anlatmaktadır, birbiriyle birleşik, yapışık ve

---

¹⁰³ er-Rahmân 55/29.

¹⁰⁴ el-Hac 22/47; es-Secde 32/5; el-Meâric 70/4.

¹⁰⁵ Yazır, Hak Dini Kur'an Dili, 3/54. el-A'râf 7/54

¹⁰⁶ Nurbaki, *Kur'ân-ı Kerîm'den Ayetler ve İlmî Gerçekler*, 139.

¹⁰⁷ el-Enbiyâ 21/30.

¹⁰⁸ Parlak, *Bilgi Toplumuna Doğru Kur'ân-ı Kerîm*, 621.

kaynaşmış manasına gelmektedir.¹⁰⁹ İlk dönem dirayet tefsirlerinde genel olarak bu konuda bilimsel bir yaklaşımdan uzak manalar vermektedirler. Onların yaklaşımını zahir mana belirlemektedir. Buna göre gök katları ve yer birleşikti Allah'ın emri ile ayrıldı kanaatine varılmaktadır.¹¹⁰ Yani bu ayette yer ile gökyüzünün birbirinden bir patlama ile ayrıştırıldığına dair bir söylem geliştirilmemiştir. Bu durumda meâl “*İnkâr edenler, gökler ve yer bitişik iken onları ayırdığımızı ve her canlıyı sudan yarattığımızı görmezler mi? Hâlâ inanmayacaklar mı?*”¹¹¹ şeklinde olmalıdır.

Parlak ilgili ayette gök ve yer demek yerine gök katları ve atom dünyası tercümesini yapmaktadır. Yani yeryüzünün en küçük yapı taşı atomlardan oluştuğu bilimsel bulgusunu ayete taşımaktadır. Atom kavramı Eminoğlu'nun yaptığı çevirilerde de karşımıza çıkmaktadır. “*Ne yerde ne gökte atom ağırlığınca olan bir şey Allah'ın ilminden gizli kalmaz, atomdan daha büyük ve küçük olanı da her şeyi apaçık olarak kaydeden kitaba yazılıdır.*”¹¹² şeklinde verilen meâlin açıklamasında ayetin atomların bölünemez bir madde olduğuna işaret ettiğini savunmaktadır.¹¹³ Öte yandan burada “مقال ذرة” terkihi “zerre miktarı bir şey” manasında olması sebebiyle atom kavramı ile açıklanmıştır. Bununla atomun ağırlığı, kendisinden büyük ve küçük maddelerin olabileceği kanıtlanmaya çalışılmıştır.¹¹⁴ Bir başka atom örneği Nurbâki'nin meâlinde karşımıza çıkmaktadır. “*Hayır! Kasem ederim hunnese (pusanlara), künnese (orbit, yörünge) akıp gidenlere.*”¹¹⁵ Ona göre bu ayet bazı fizik bilgilerini içerdiği için anlaşılması zor bir ayettir. Fizik biliminin temel konularından olan atomun yapısı bu ayette açıklanmaktadır. *Korkunç enerjinin (interaksion) varlığını özüne sindirip pusmuş (hunnese) bir çekirdek ve onun etrafında, orbitlerde (yuvalarda) (künnese) akıp giden elektronlardır*, açıklamasında bulunmaktadır.¹¹⁶ Tefsirlerde (بالكس) ve (الكس) hakkında yıldızların gece görünmesi ve gündüz gizlenmesi

¹⁰⁹ Râğıb el-İsfehâni, *el-Mufredât fî ğaribi'l-Kur'ân*, 273.

¹¹⁰ Neseî, *Medâriku't-tenzill*, 3/77; Râzi, *Mefâtihu'l-ğayb*, 127; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/445.

¹¹¹ Karaman, vd. *Kur'an Yolu*, 3/706.

¹¹² Yûnus 10/61; es-Sebe' 34/3.

¹¹³ Mehmet Eminoğlu, *Çağımızı Aydınlatan Kur'ân Mucizeleri* (Konya: Nur Basımevi, 1987), 142.

¹¹⁴ Eminoğlu, *Çağımızı Aydınlatan Kur'ân Mucizeleri*, 162.

¹¹⁵ Nurbaki, *Kur'ân-ı Kerîm Ayetleri ve İlmî Gerçekler*, 47; et-Tekvîr 81/15-16.

¹¹⁶ Nurbaki, *Kur'ân-ı Kerîm Ayetleri ve İlmî Gerçekler*, 49.

şeklinde yorumlanmaktadır.¹¹⁷ Dolayısıyla ayetin tercümesi “*Hayır hayır! Yörüngelerinde akıp giderek doğan ve batan yıldızlara andolsun!*” şeklinde olmalıdır. Diğer türlü ayete bilimsel aşırı bir yorum getirilerek tercümesi de buna uyarlanmaktadır.

Büyük patlama ile ilişkilendirilen bir diğer ayet ise, “*Bu sürede, gaz durumundaki göklere yöneldi.*”¹¹⁸ ayetidir. Burada “*وَهِيَ دُخَانٌ*” “*duman halinde olan*” kısmı “gaz durumundaki” şeklinde tercüme edilmektedir. Çünkü bu ayet bilimselci yaklaşım sahiplerine göre büyük patlamadan önce gaz formunda olduğu düşünülen dünyanın ilk evresine işaret etmektedir.¹¹⁹

Duhan, *duman*, günümüz bilim adamlarının da kabul ettiği şekliyle, evrenin tam anlamıyla oluşmadan önceki maddeyi, evrenin yaratılışındaki kozmik ve sıcak dumanı tarif etmektedir. Bu durum, göğün şekillenmeden önce duman gibi olduğunu göstermektedir.¹²⁰ Kâinatın başlangıç devresinde, Kur'an'ın -gaz durumunun ağır bastığını belirtmek üzere- kendisinden bahsettiği o zamanki kâinatı teşkil eden "duman" ile çağdaş bilimin düşündüğü başlangıçtaki nebülöz (bulutsu) arasındaki uygunluk da açıkça meydandadır.¹²¹ Dolayısıyla göklerin ve yerin birleşik olması veya dumanın dünyanın başlangıcını temsil etmesi gelişen bilimsel teori ve bulgular ile meâllere yansımış olmaktadır.

Beydâvi ilgili kavramı “karanık bir cevher” olarak tanımlarken¹²² Şevkânî ise gaz yerine “su buharı” olarak yorumlamaktadır.¹²³ Muhammed Esed ise meâlinde bu ayete “hidrojen gazı” dipnotunu düşmektedir.¹²⁴ Yazır bu ayetin meâli için cumhurun üslubunu takip ettiğini söyleyerek “*Sonra semâya doğruldu da o bir dumanken ona ve Arz'a 'gelin, ikiniz de ister istemez' dedi; 'geldik isteye isteye' dediler.*” şeklinde tercüme etmektedir.¹²⁵ Sonuç olarak denilebilir ki, Kur'an'ın ortaya koyduğu evrenin yaratılışı ile ilgili ayetler nazil olduğu dönem

---

¹¹⁷ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 10/437; Beydâvi, *Envâru't-tenzil*, 2/1136.

¹¹⁸ el-Fussilet 41/11.

¹¹⁹ Parlak, *Bilgi Toplumuna Doğru Kur'an-ı Kerim*, 941.

¹²⁰ Yalçın, *Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın "Hak Dini Kur'an Dili" Tefsirindeki Bazı Kevni Âyetlerin Yorumları*, 45.

¹²¹ Kırca, *Kur'an ve Fen bilimleri*, 147.

¹²² Beydâvi, *Envâru't-tenzil*, 2/350.

¹²³ Şevkânî, *Fethu'l-kadir*, 4/581.

¹²⁴ Esed, *Kur'an Mesajı*, 796.

¹²⁵ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 4/810.

koşullarında anlaşılmaya uygun sade bir üslup ile ele alınmıştır. Çağdaş bilimsel bilgiler ile bu ayetler arasında farklılık bulunmadığına işaret etmek adına meâllerde kavramların anlamlarının değiştirilmesi ise ayetlerin doğru anlaşılmasının önüne set çekebilecektir.

Bilimselci yaklaşım evrenin yaratılışında ayetleri bu sıraya -maddenin ilk başta gaz/duman olması ve sonra semâ ile yerin ayrılması- uygun aldıktan sonra Güneş ve Ay'ın aydınlatarak gece ve gündüzün teşekkül etmesi meselesine değinmektedirler. Salih Parlak'ın yaptığı meâldeki ayet örnekleri şu şekildedir.

“O, çekirdek Güneşi ışık veren, uyduları da ışık alan nur olarak programlayan güçtür. Yılların sayısını ve matematiği tanımlayabilmeniz için o Ayı; periyodik doğuş-batış evreleri biçiminde düzene koydu.”¹²⁶

“Ne dersin! Ben on bir yıldızı, güneşi ve uydularını da gördüm.”¹²⁷

“O entropiden gök sistemleri hep merkezçileşirken yerçekimi merkezkaçlaşacak ve dağlar gürültüyle çöke yazacak.”¹²⁸

“Her gök katında pek çok burçlar programlayıp bünyelerinde, kandil ve ışık alıp aydınlık saçan gezegen uyduları programlayan ne mükemmel güç! O, gece-gündüzü ya zikir ehli olmayı dileyen yahut astrologluk isteyen için yama örgüsü olarak düzenleyen güçtür.”¹²⁹

“Desen desen (samanyolu) göğe and olsun.”¹³⁰

“İşte andolsun, dünyadan çıplak gözle gözüken gökyüzünü galaksilerle süslediğimiz gibi.”¹³¹

“O katlardaki uydu gezegenleri ışık alan nur olarak programlarken çekirdekteki güneşlerini de ışık veren kandil olarak ayarladı.”¹³²

Yukarıda zikredilen Parlak'a ait meâllerde altı çizili kavramlar tamamıyla çağdaş bilime ait kavramlardır. Kâinatın oluşumu hakkında bilimin ulaştığı güneş

¹²⁶ Yûnus 10/5; er-Râ'd 13/2; Yâsîn 36/39-40.

¹²⁷ Yûsuf 12/4.

¹²⁸ Meryem 19/90.

¹²⁹ el-Furkân 25/61-62.

¹³⁰ ez-Zâriyât 51/7.

¹³¹ el-Mülk 67/5.

¹³² Nûh 71/16.

sistemi, gezegenlerin sıralaması ve aralarındaki mesafenin uzaklığının belirlenmesi, galaksiler, samanyolu galaksisi ve daha fazla bilgi meâllere kavram olarak taşınmaktadır. Parlak'ın kaynak metindeki sözcük tanımına motamot bağlı kaldığını söylemek mümkün değildir. Öte yandan mütercimim Kur'ân üslubunun sözlü hitap özelliğinin bir yansıması olan, vurgulu, etkileyici ve yönlendirici özelliğini kaynak metne taşıma çabası olduğu da söylenememektedir. Bilimsel kavramları genelde parantez kullanma gereği duymadan ilaveler yaptığı görülmektedir.

Kur'ân-ı Kerîm nazil olduğu dönemde gözle görünen semâ dışında uzaya dair bir bilgiye sahip değillerdi. Örneğin çevresindeki öteki gezegenler gibi dünyanın birer uydusu bulunduğu güneşin kendisi de galaksi adı verilen yüz milyarlarca yıldızın teşkil ettiği bir bütün içerisinde küçük bir unsurdan başka bir şey olmadığı günümüzde bilimsel olarak açıklanabilmektedir.¹³³ Güneş'in ışık saçan bir çekirdeğe sahip olması, Ay'ın dünyanın uydusu konumunda olması geçmişte bilinmeyen bilgilerdi. Öte yandan yerçekimi kanunu da çağdaş bilimin dile getirdiği ve açıklayabildiği bir bilgi iken ayette yerçekimi, merkezkaç gibi fizik yasalarının yer alması mümkün değildir. Onlara göre evrenin yaratılışının bilimsel ispatları ile Kur'an'daki kevnî ayetler birbirini desteklemektedir. Kur'an'ın bilim ile uyum içerisinde olması adeta bir zafer niteliği taşımaktadır. Bu durumda Kur'an tasavvurunu zedeleyerek ilâhî kitap niteliğini bilimsel bir ansiklopedi ve kavramlar kitabına dönüştürmektedir.

Sonuç

Bilimsel gelişmelerin hızlı bir şekilde arttığı ve Batı medeniyetinin etkisinin Müslümanları da kapsadığı bir dönemde, din ile bilim arasındaki ilişkinin, ilahî kitaplar aracılığıyla kurulması yönünde teşvik edici unsurlar da gözlemlenmektedir. Bu bağlamda son asırlarda pek çok makale ve kitap, Kur'an'ın daha iyi anlaşılması amacıyla bilimsel verilerle yorumlanabilecek ayetlere odaklanmaktadır ve onların mucizevî niteliklerini göstermeye çalışmaktadır. Ancak, bu tür bilimsel yorumların mutlaklık ifade etmediği, değişken olduğu ve Kur'an'ın kendisi değil Kur'an'dan insanın anlayabildiği yorumlar olduğu bilinmelidir. Zaman zaman sosyal ve kültürel gelişmelerin etkisiyle, Kur'an'ın

---

¹³³ Maurice Bucaille, *Tevrat, İnciller, Kur'ân-ı Kerîm ve Bilim*, çev. Suat Yıldırım (İstanbul: Zaman, 2005), 215.

bütünlüğünden uzaklaşan ve sınırlı yönleri öne çıkarılan bir anlayış ortaya çıkabilmektedir. Bu durum, Kur'an'ın bütüncül bir şekilde algılanmasını zorlaştırarak, onun asıl tasavvuruna zarar verebilmektedir. Özellikle bilimsel içerikli meâl yazma söylemi, Kur'an'ın her türlü ilmi içeren, her alanda konuşan ve geçmiş ile geleceğin bilgisini içeren bir kitap olduğu iddiasını savunmaktadır.

Kur'an'da yer verilen kevnî ayetler insan ve kâinat arasındaki ilişkiyi belirler niteliktedir. İnsan bu ayetlerdeki bilgiler vasıtasıyla kâinatı gözlemlemeye ve akıl edip düşünmeye teşvik edilmektedir Kur'an insana aklını ilim ve bilgi yolunda kullanmasını öğütlemiştir. Ancak Kur'an'ın kendisinden bu ilimlerin çıkarılması bir emir mahiyetinde değildir. Çünkü Kur'an'ın asıl amacı ilimleri kendi bünyesinde toplayıp konu edinmek değildir. Yoldan sapmış, gaflete düşmüş olan insanın hidayet rehberi olarak indirilmiştir. Öte yandan ilmi hakikatler nüzul döneminin insanının ilmi anlayış ve kavrayışına uygun olacak şekilde açıklanmıştır. Bu genel esaslar her çağda anlaşılır kılınmıştır ve inananların imanını kuvvetlendirerek kâinat, evren ve yaratıcısı hakkında tefekkür vesilesi olmuştur. Tabiat kanunları, evrendeki düzenin işleyişi, denge halinde bulunması Allah'ın varlığını, birliğini ve kudretini anlamaya, keşfetmeye dair ne kadar çok delil olduğunu göstermektedir. Önceki toplumların akıbetlerinden ibret almak için yeryüzünde gezip dolaşmak, semadakileri tefekkür etmek, deve, bal arısı, karınca gibi kâinat ve içindeki her şeyin insanı araştırmaya yönlendirdiği, insana bu ayetler ile de sorumluluk yüklediği açıkça anlatılmaktadır. Öte yandan Kur'ân insanın bu merakını gidermek konusunda yapacağı araştırma için bir had koymamış ancak nasıl kullanılması gerektiğini ve ahlâkî-hukukî boyutlarının neler olduğunu belirlemiştir.

Sonuç olarak, bilimsel araştırmalar çerçevesinde yapılacak yorumların isabetli olup olmaması veya meâllere taşınması sorunu bir yana, Kur'an için önemli olan hidayet rehberi olmasıdır. İnsanlığa Allah'ın lütuflarını anlatarak, onları en doğru yola, yani İslam'ın itikadî ve amelî ilkelerine uygun bir yaşama yöneltmek amacı taşımaktadır. Kur'an'ın bu hidayet verici rolü, bilimsel bilgi arayışının önüne geçerek öncelikli olarak vurgulanmalıdır. Ayrıca, Kur'an ayetlerinin tarihsel bağlamının anlaşılması ve döneminin anlayışına uygun bir şekilde yorumlanması, anlam farklılıklarının ve kavramsal karmaşanın önüne geçmek için önemlidir. Bu şekilde, Kur'an'ın mesajı çağlar üstü anlamını koruyarak ve her dönemde anlamlı bir şekilde insanlara rehberlik etmeye devam edebilecektir.

Kaynakça

- Arpa, Enver. “*Tefsir’de Çağdaş Akılcı Ekol*”. MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi 8/1 (22 Şubat 2019), 899-918.
- Ateş, Süleyman. “*İdeal Anlamda Bir Meal ve Tefsir Yazabilmek İçin Metod ve Düşünce Tazeliği Şarttır*”. Din Şûrası (Sempozyum) II (1995). 382-401.
- Ateş, Süleyman. *Yüce Kur’an’ın Çağdaş Tefsiri*. Yeni Ufuklar Neşriyat. 1988.
- Aydar, Hidayet. *Türklerde Kur’an Çalışmaları..* İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. Darülfünun İlahiyat 1 (1999). 159-235.
- Bayraklı, Bayraktar. *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’an Tefsiri Adlı Eserden Seçmeler*. Bayraklı Yayınları, 2007.
- Beydâvî, Ebû Sa’îd ‘Abdullâh b. ‘Omer el-Şîrâzî. *Envâru’l-tenzîl ve esrâru’l-te’vîl*. thk. Muḥammed ‘Abdurrahman el-Mar‘aşlî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi’t-Turâşî'l-‘Arabî, 1418.
- Bucaille, Maurice. *Tevrat, İnciller, Kur’an-ı Kerîm ve Bilim*. çev. Suat Yıldırım. İstanbul: Zaman, 2005.
- Buladı, Kerim. *Kur’an’ın İnsan Tasavvuru: Kıyâmet Sûresi Tefsiri*. İstanbul: Pınar Yayınları, 2007.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Tarihi*. Ankara: Fecr Yayınevi. 6. Baskı. 2014.
- Çapan, Ergün. “*Şatibî’nin İlmî Tefsir Anlayışına Eleştirel Bir Yaklaşım*”. Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 38 (2012).
- Çelem, Sema. “*Türkçe Kur’an Çevirilerinde Geliştirilmeye Açık Alanlar - Kur’an Yolu Meâlî Örnekliği’nde-*”. Dini Araştırmalar 61 (2021). 297-324.
- Demirci, Muhsin. *Kur’an Tarihi*. İstanbul: IFAV. 6. Baskı. 2014.
- Demirci, Muhsin. *Kur’an’ın Ana Konuları*. İstanbul: IFAV. 20. Baskı. 2020.
- Demirci, Muhsin. *Günümüz Tefsir Problemleri. İslam* İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2018.
- Ebu’s-Su’ûd, Muḥammed b. Muḥammed b. Muḥtafâ el-‘İmâdî. *İrşâdu’l-‘âkli’s-selîm ilâ mezâyâ’l-Kitâbi’l-Kerîm*. Beyrut: Daru’l Maarif.
- Eminoğlu, Mehmet. *Çağımızı Aydınlatan Kur’an Mucizeleri*. Konya: Nur Basımevi, 4. Basım, 1987.
- Esed, Muhammed. *Kur’an Mesajı: Meal-Tefsir*. çev. Cahit Koytak - Ahmet Ertürk. Ankara: İşaret Yayınları, 2002.
- Fazlurrahman, *Ana Konularıyla Kur’an*. çev. Alparslan Açıkgenç. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 9.baskı, 2007.
- Gazzâlî, Hüccetü’l-İslâm Ebû Hâmid Muḥammed b. Muḥammed. *el-Cevâhiru’l-Kur’ân*. thk. Muḥammed Reşîd Rıdâ. Beyrut: y.y., 1406/1986.
- Gazzâlî, Hüccetü’l-İslâm Ebû Hâmid Muḥammed b. Muḥammed. *İhyâ’u ‘Ulûmi’d-Dîn*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Ma’rife.

- Gökkır, Necmettin. “*Modern Türkiye’de Kur’ân’a Yaklaşımlar*”. Tefsire Akademik Yaklaşımlar. ed. Mehmet Akif Koç. 2/187-222. Ankara: Otto, 3. Basım, 2020.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İsmâîl b. 'Omer b. Kesîr ed-Dimeşki. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*. thk. Muḥammed Hüseyin Şems ed-Dîn. Beyrut: y.y., 1419.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Muḥammed b. Mukerrem b. 'Alî Cemâluddîn b. Manzûr er-Ruveyfî. *Lisân'l-'Arab*, 15 Cilt. Beyrut: Dâru Şâdir, 1414/1993.
- İnan, Ahmet. “*Bir 'Meâl Metodolojisi' Oluşturmak İçin Öneriler*”. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007.
- İslamoğlu, Mustafa. *Tabiat ve Kur'an Ayetleri Işığında Yaratılış ve Evrim*. İstanbul: Düşün Yayıncılık, 7. Basım, 2021.
- İslamoğlu, Mustafa. *Hayat Kitabı Kur'an Gereçeli Meal-Tefsir*. İstanbul: Düşün Yayıncılık, 15. Basım, 2021.
- Kattân, Mennâ' Halîl. *Mebâhis fi 'ulûmi'l-Kur'an*. Beyrut: Müessesetü er-Risâle, 1998.
- Karaman, Hayreddin (ed.). *Kur'an Yolu: Türkçe Meâl ve Tefsir*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 6. baskı, 2017.
- Karşlı, İbrahim Hilmi. “*Kur'an Tefsirinde Sosyo-Kültürel Çevrenin Rolü ve Bu Bağlamda Türkiye Örneğinde Kadın*”. İslami Araştırmaları Dergisi, 18/2 (2005), 145,157.
- Karşlı, İbrahim Hilmi. “*Çeviri Kuramları Açısından M. Hamdi Yazır'ın Meâl Yöntemi*”. Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi IX/1 (2005), 231-257.
- Karşlı, İbrahim Hilmi. *Kur'an'ı Anlamaya Giriş*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 3. Basım, 2019.
- Karşlı, İbrahim Hilmi. *Kur'an Yorumlarında Kadın: Sosyo-Kültürel Çevrenin Kur'an Yorumlarındaki Yansımaları*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2003.
- Karşlı, İbrahim Hilmi. “*Kur'an'ın Bilimsel Tefsiri Üzerine Bazı Mülâhazalar*”. Diyanet İlmi Dergi XLVI/3 (2010), 79-94.
- Karşlı, İbrahim Hilmi. “*Tefsirin Sosyolojik Boyutu ve Sosyolojik Okunması*”. İslâmî Araştırmalar (Dergi) XVIII/2 (2005), 145-157.
- Kırca, Celal. *Kur'ân ve Fen Bilimleri*. İstanbul: Marifet Yayınları, 1997.
- Kırca, Celal. “*Kur'ân ve Modern İlimler*”. Diyanet Aylık Dergi 20/2 (1984), 37-50.
- Kırca, Celal. “*Kur'ân ve Tabii Bilimler*”. Kur'an Mesajı: İlmi Araştırmalar Dergisi II/16, 17, 18 (1999), 72-94.
- Koç, Mehmet Akif (ed.). *Tefsire Akademik Yaklaşımlar-1*. 2 Cilt. Ankara: Otto, 3. Basım, 2020.
- Koçyiğit, Hikmet. “*Halûk Nurbaki'nin Kur'ân'a Bilimsel Yaklaşımının Değerlendirilmesi, Evaluation of Halûk Nurbaki's Scientific Approach to the Qur'an*”. Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi VIII/1 (2021), 554-587.
- Kurtubi, Ebû 'Abdullâh Muḥammed b. Aḥmed el-Ḥazrecî. *el-Câmi' li-âḥkâmi'l-Kur'ân*. thk. Ahmed el-Berdûni-İbrahim İtfeyyîş. 2 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kutubi'l-Mısrîyye, 1384/1964.
- Kutubî, Seyyid. *Fî zilâli'l-Kur'ân*. 6 Cilt. Kahire-Beyrut: Dâr'uş-Şurûk, 1972.

- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed. *Te`vilâtu ehli's-sunne*. thk. Mecdî Bâsellûm. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-`İlmiyye, 1426/2005.
- Mâverdî, Ebû'l-Hasen `Alî b. Muhammed el-Basrî. *en-Nuket ve'l-`uyûn*. thk. es-Seyyid b. `Abdilmakşûd b. `Abdirrahîm. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-`İlmiyye.
- Mertoğlu, M. Suat. “*Kur`ân`ı Modern Bilimlerin Işığında Okumak: Tantâvî Cevherî Örneği*”. *Divan Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 16/30 (2011), 91-113.
- Merâgî, Mustafâ b. Muhammed. *Tefsîrû'l Merâgî*, Mektebetu'l Arab, 1946.
- Nesefî, Ebû'l-Bekât `Abdullâh b. Ahmed. *Medâriku't-tenzil ve haqâiku't-te`vil*. thk. Yûsuf `Alî Budevî. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kelimi't-`Tayyib, 1419/1998.
- Nurbaki, Hâluk. *Kur`an-ı Kerim`den Ayetler ve İlmî Gerçekler*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 13. baskı, 2013.
- Oksar, Yusuf – Çalışkan, Necmettin. “*Yaratılış ve Darwinci Evrim*”. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 17/45 (2020). 155-183.
- Özemre, Ahmed Yüksel. *Kur`ân`ı Kerim ve Tabiat İlimleri (Tenkidi Bir Yaklaşım)*. İstanbul: Furkan Yayınları, 1999.
- Öztürk, Mustafa. “*Bilimselci Kur`an Yorumlarının Genel Kritisizmi*”. *Kur`an ve Pozitif Bilim*, 215-242.
- Öztürk, Mustafa. “*İslami Kökencilik Bir Tezahürü: Mealcilik*”. *İslamiyât*, (2007), 117138.
- Öztürk, Mustafa. “*Meal*”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. EK-2/205-207. Ankara: TDV Yayınları, 2019.
- Öztürk, Mustafa. “*Muhammed Esed`in `Meal-Tefsir`inde Bâtınî Te`vil Olgusu*”. *İslâmî Araştırmalar (Dergi)* XVI/1 (2003). 113-126.
- Öztürk, Mustafa- Ünsal, Hadiye. *Kur`an Tarihi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 3. basım, 2018.
- Parlak, Salih. *Bilgi Toplumuna Doğru Kur`an-ı Kerim*. İstanbul: 2001 Yayınları, 11. Basım, 2008.
- Polat, Fethi Ahmet. “*Tefsirin Güncel Sorunları ve Örnek Türkçe Mealler*”, ed. Mehmet Akif Koç. *Tefsir El Kitabı*. 229-277.
- Râgıb, el-İsfahânî. *Tefsire Giriş: Mukaddimetü tefsiri`r-Râgıb*. ed. çev. Celalettin Divelekci. *Klasik*, 2021.
- Râgıb, el-İsfahânî. Ebû'l-Kâsım el-Huseyn b. Muhammed. *el-Mufredât fi ğaribi`l-Kur`ân*. thk. Şafvân `Adnân ed-Dâvûdî. Dimaşk; Beyrut: ed-Dâru`ş-Şâmiyye, 1412.
- Raslan, Sa`deddin - Ateş, Süleyman. “*Kur`an`da İlmî İ`caz*”. *Diyanet İlmî Dergi* IX/94-95 (1970), 111-117.
- Râzî, Ebû `Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin. *Mefâtîhu`l-ğayb*. Beyrut: Dâru İhyâi`t-Turâsi`l-`Arabî, 1420.
- Rızâ, M. Reşîd. *Tefsîrû`l-Kur`âni`l-Hakîm*. Beyrut, 1420.
- Sâlih, Subhî b. İbrâhîm el-Lübânî. *Mebâhiş fi`ulûmi`l-Kur`ân*. Dimaşk, 1377.

- Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Huđayrî. *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Ķur'ân*. thk. Muhammed Ebû'l-Fađl İbrâhîm. 4 Cilt. b.y.: el-Hey'etu'l-Miřriyyeti'l-'Amme li'l-Kuttâb, 1394/1974.
- Şâtîbî, İbrâhîm b. Mûsâ el-Laĥmî el-Ķurnâfi. *el-Muvâfakât*. thk. Ebû 'Ubeyde Meřhûr b. Hasen es-Selmân. 7 Cilt. b.y.: Dâru İbn 'Affân, 1417/1997.
- Şevkânî, Muhammed b. 'Alî b. Muhammed el-Yemenî. *Fethu'l-kadîr*. Dımaşk: y.y., 1414.
- Şevkânî, Muhammed b. 'Alî b. Muhammed el-Yemenî. *İrşâdu'l-fuhûl ilâ tahkîki'l-hakki min 'ilmi'l-usûl*. thk. eř-Şeyĥ Ahmed 'İzzu 'İnâye. 2 Cilt. Dımaşk: y.y., 1419/1999.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmilî. *Câmi'u'l-beyân fi te'vîli 'âyi'l-Ķur'ân*. thk. 'Ahmed Muhammed Şâkir. 24 Cilt. b.y.: Mu'essesetu'r-Risâle, 1420/2000.
- Tantâvî, b. Cevherî el-Mısrî. *El-Cevâhir fi Tefsîri'l-Ķur'âni'l-Kerîm*. 25 Cilt. Kahire, 2. Basım, 1341.
- Tiyek, Fatih. *Kur'ân'ı Anlamada Bağlamın Rolü ve Meâllerdeki Bağlamsal Sorunlar*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, 2014.
- Topaloğlu, Bekir. "Hâlik". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 15/303-304. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Tusterî, Ebû Muhammed Sehl b. 'Abdullâh. *Tefsîru't-tusterî*. thk. Muhammed Bâsil 'Uyûnu's-Sûd. Beyrut: y.y., 1423.
- Tûnisî, Muhammed et-Tâhir b. Muhammed b. Muhammed et-Tâhir. *et-Tahrîr ve't-tenvîr*. Tunus: Dar et-Tunusiyye, 1984.
- Ünal, Mehmet. "Sîrât-ı Müstakîm Ve Sebîlu'r-Reşâd Dergilerinde Yayımlanan Kur'ân ve Tefsîrle İlgili Çalışmalar". Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi IX/2 (2007).
- Üstün, Sema. "Cumhuriyetin İlanından Günümüze Kur'an Tercümelere Üzerine". Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi X/19-20 (2012), 457-481.
- Yakit, İsmail. "Kur'an'da Hz. Âdem", Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 6 [Kuruluşunun 700. Yılında Osmanlı Özel Sayısı] (1999). 1-18.
- Yalçın, Recep. *Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın "Hak Dini Kur'an Dili" Tefsirindeki Bazı Kevni Âyetlerin Yorumları*. Tokat: Tokat Gazi Osman Pařa Üniversitesi, 2019.
- Yazır, Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*, ed. Âsım Cüneyd Köksal - Murat Kaya. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 1. baskı., 2021.
- Zehebî, Muhammed Hüseyin. *et-Tefsîr ve'l-müfessîrin*. Kahire: Mektebe Vehbeh, 1381.
- Zemařerî, Ebû'l-Ķâsım Maĥmûd b. 'Amr. *el-Keşşâf 'an hakâiki ğavâmidî't-tenzil*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1407.
- Zerkeřî, Ebû 'Abdullâh Muhammed b. 'Abdullâh b. Bahâdir eř-Şâfiî. *el-Burĥân fi 'Ulûmi'l-Ķur'ân*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm. 4 Cilt. b.y.: Dâru 'İhyâ'i'l-Kutubi'l-'Arabiyye, 1376/1957.
- Zürkânî, Muhammed Abdülazîm. *Menâhilü'l-'irfân fi 'ulûmi'l-Ķur'ân*. thk. Fevvâz Ahmed Zemerlî. Beyrut: Daru'l Kitabul Arabi, 1415.